

Hetedik fejezet

A MAGYAR NÉPKÖLTÉS ZET

Írta

ORTUTAY GYULA

A népköltészeti gyűjtés története

Az európai magatartás egyik legjellemzőbb jegye a történelmi érdeklődés és egyben önmaga megörökítésének büszke igénye. Az európai ember a latin költővel együtt vallja a gőgös igéket: nem hal meg egészen, bármilyen változások is következzenek be, hisz példáját, kultúráját felmutatja a sodró, romboló idő ellenében is. Bármennyire különösen hangozzék az első pillanatban, de tagadhatatlan tény: a primitív és paraszti kultúrák felé való fordulásban is az európai embernek ez a törekvése jelentkezett. Magukban a primitív és paraszti kultúrákban a történelmi tudatnak ez az éllessége, igényessége nem lelhető fel, s különösen nem lelhető fel a tudatosságnak ezen a fokán. Bár a primitívek s a paraszti kultúrák epikus hagyományaiban, törvényerejű szokásaiban nagyon is messzi múlt hagyományai öröklődtek nemzedékeken át, ez a történelmi hagyomány nem téveszthető össze az európai kultúra mindjobban gazdagodó historizmusával: önkénytelen hagyományörzés volt, az ősök szavainak ösztönös tisztelete.

Tehát, ha népköltési gyűjteményeinket lapozzuk, vagy valami afrikai népmesegyűjteményt, mindig is elsősorban az európai emberre, a humanistára kell gondolnunk, aki meglepetten s némely korban bizonyos nosztalgiával állott meg e tőle idegen kultúrák előtt s a népdalokban, balladákban, mesékben, egy tőle idegen, de mégis oly vonzó világ vonásait akarta megörökí-

teni, megőrizni. S hamarosan azt is megérezte, hogy ez a tőle oly sokban idegennek tetsző világ rokona és előde, bizonyos értelemben előképe az ő igyekvésének is. Sokan szeretik elfeledni ezt a tényt, úgy hirdetik, hogy a népköltési anyaghoz a városnak aztán semmi köze sincs. Holott jól tudjuk, hogy a falu, vagy valamelyik ausztráliai, afrikai törzs sohasem gondolna a maga énekeinek, meséinek, vallási hiedelmeinek összegyűjtésére, a városi, urbánus műveltség iparkodásának, az európai ember növekvő érdeklődésének köszönhetjük, hogy az emberi kultúrának ezek a kincsei is megmenekedtek a jeltelen pusztulástól. Ha egy sötét pompájú balladát, egy tréfás mesét olvasunk, gondoljunk a városról indult gyűjtőre is, ki jegyzetfüzetével, fonográfjával, fényképezőgépével siet a változásokkal, az idő múlásával nem törődő paraszti hagyományok megmentésére.

A magyar népköltészet felfedezése s a megőrző, gyűjtő szándék kialakulása szoros összefüggésben van a jól ismert európai mozzanatokkal, azok nélkül nem is érthető. A preromantika, romantika európai parasztfelfedezése, parasztképe Magyarországon is hódított. Az a hullám, amit az angol Percy balladagyűjteménye s hasonló angol és egyéb északi publikációk, az osszianizmus divata, Rousseau filozófiai és társadalomkritikai elvei, majd később Herder nagyhatású elmélete s a német romantika, a Grimm testvérek tudománya indított, nálunk is jelentkezik. Csakhogy a magyar népköltés történetében ezek a különböző hatások egymással összekeverednek. A tudatos gyűjtőmunka előzményeivel e rövid összefoglalásban nem foglalkozhatunk részletesen. Csak utalunk arra, hogy a magyar paraszti műveltségről néha szándékosan, néha véletlenül egy-egy nyom föllelhető a magyarság első századaiból is, bár tudjuk, hogy ekkor még a nemesi nemzet és a parasztság kultúrája között nem volt oly éles a különbség. Így már krónikáink őriznek nyomokat vélhető ősi epikai hagyományunkból; népdalainkra emlékeztető sorok is fönmaradtak s tudjuk, hogy balladáink egyik csoportjának eredetét pl. a XVI. századig vezethetjük vissza. Első részletes népmesénket Csokonai *Tempetője* őrizte meg, Csokonai népdalgyűjtéséről is tudunk. Az első tudatosságra mutató nyomok a jezsuita Faludi Ferenchez vezetnek s a piarista Dugonics Andráshoz, bár az ő gyűjtőszándékuk is elsősorban irodalmi törekvéseiknek volt segítője. Ebben a kor-

ban azoknak az íróknak a barokkos, rokokó stílusán, kiket egy nem minden szempontból találó elnevezés „népieseknek” mondott, mind jobban átütnek a népi stílus elemei. Dugonics, Fazekas, Csokonai, Gvadányi írásaira gondolhatunk elsősorban. Velük egy sorban kell megemlékeznünk a kor kedvelt énekeskönyveiről, melodiáriumairól. Horváth János a magyar irodalmi népiességről szóló könyvében végérvényesen meghatározza e gyűjtemények helyét és szerepét. Ezek a kéziratos melodiáriumok a XVII—XVIII. századi nemesi, kishemesi, kollégiumi dal- és dallamigényt elégítették ki. Anyaguk igen változatos: a főnemesi, nemesi, kollégiumi énekes kultúra anyagát, diákok, iskolamesterek szerzéseit, vándorló katonák följegyzéseit, a paraszti kultúra felszivárgó anyagát egyként magukba foglalták forgatóiknak igaz gyönyörűségére. A kordivat ezekben az idegen motivumokkal is földíszített gyűjteményekben a magyaros ízlést, a magyaros szellemet pillantotta meg. Természetesen ezek a gyűjtemények, a bennük előforduló népi anyag ellenére sem nevezhetők népköltési gyűjteményeknek, de mégis első jelentősebb megrögzítői a népi alkotásoknak. Forrásértékük felbecsülhetetlen.

Még az első serkentések, a tudatos és rendszeres gyűjtőmunkára való felszólítások is a XVIII. századból erednek. 1782-ben ad közre Ráth Mátyás, a Magyar Hírmondó szerkesztője, lapjában egy felszólítást, melyet egy Bécsben élő magyar hazafi, mint mondja: „nemzetéhez és hazája nyelvéhez való buzgó szeretettel” írt. A felszólítás hamar elárulja, hogy nyelvész írhatta: számára a régi és népi adalékok egyformán értékesek, mert a nyelv megismerését segítik elő, tehát ezzel a maga területén a melodiáriumok módszerét helyesli. Felhívja még a figyelmet a tájnyelvek eltérésére is. Ez a Bécsben élő hazafi első nagy nyelvészünk, Révai Miklós volt. Ráthnak további fejtegetéseiből kiderült, hogy Herder gyűjteményét ismerhette. A második ilyen felszólítást Kultsár István írja a Hasznos Multságokban egy beküldött népies hangú dalnak közlésekor. Sürgeti az egyszerű köznép ártatlan dalainak gyűjtését, melyben az angol, francia, német nemzet annyira megelőzött bennünket. Holott ezekből a dalokból ismerhetni meg legjobban a nemzeti karakter bélyegeit. Fejtegetéseiből szintén kivehető, hogy jól ismerte Herder eszméit s nálamár a *népi* szerepe emelkedik ki, szemben a *régiével*. Bár még

az ő felfogása világosan mutatja azt a fogalmi tisztázatlanságot, amely Herdernek híres gyűjteményét is jellemzi. Herder gyűjteményében műköltők versei, primitív törzsi énekek, paraszti dalok s régi költői emlékek egyként helyet kaptak. Könnyen érthető tehát, hogy a hatása alá kerülő magyar gyakorlat ezt az utat járja. Pedig ekkor már a legnagyobb és legtisztább magyar gondolkodók egyike, Kölcsey Ferenc töprengett álmosdi magányában, hogy megtalálja a magyar dal „tónjának” titkát — igaz, hogy költői gyakorlata számára. S hogy a magyar érdeklődés nemcsak befelé fordult, azt bizonyíthatja Vitkovicsnak a szerb népköltéssel foglalkozó tanulmánya s költőink gyakorlata, kik szívesen írtak verset „szerbus manirban”. Tudjuk jól, e versforma szépsége Goethét is megejtette.

Ebben az időben már külföldi gyűjteményekben is helyet kapott a magyar népköltés: John Bowring anthológiájában 1830-ban már irodalmi alkotások mellett szép számmal szerepelnek népies és valódi népdalaink is. Különben akkor már részint a hányatott életű, tragikus sorsú Majláth János gróf mese- és mondagyűjteményéből, részint Gaál György népmese-gyűjteményéből német nyelven a külföldi is megismerhette népi alkotásaink egy részét. Természetesen a mai népraiz igényei szerint a Majláth-féle romantikusan átszínezett, irodalmias motívumokkal felcicomázott gyűjtemény alig adhatott hű képet a magyar paraszti kultúráról, inkább harmadrangú, magyar tárgyú, német és francia regények ihletője lett. Gaál gyűjteményében sokkal több a tudatosság és a hűség.

Még mind e gyűjtemények, kísérletek csak a kezdet állomáisait mutatják be, a kezdetnek minden tétovaságával, hibájával. A reformországgyűlések légkörében irodalmunknak nemzeti s népies jellege mindegyre erősebb, társadalmi szokások, ruha-, táncdivatok a magyaros formák felé fordulnak: a magyarosság a nemzeti oppozíció egyik hatékony kifejezési lehetősége. Az előzmények után s ebben a légkörben végre határozottan meginduló népköltési gyűjtés s az anyag publikálása ettől fogva elválaszthatatlan része lesz a magyar kultúrának, a magyar önismeretnek. A nemrégiben alakult Magyar Tudományos Akadémiához két megye, Esztergom és Komárom ad be egymásután 1831-, 1832-ben felíratot s kéri, hogy az Akadémia készítsen népdalo-

kat s ezeket bocsássa közre a nép számára. A kérés még jól mutatja a kor nagy fogalmi zavarát a népköltés lényege s a paraszti műveltség körül. Az Akadémia természetesen már túl van ezen a ponton s inkább eredeti népdalok gyűjtésére hívja fel az ország lakóainak figyelmét. Ez a felhívás már eredményesebb volt az eddigiéknél s 1833-ban Toldy Ferenc és Vörösmarty Mihály szép eredményről számolhattak be. Az anyag kiadására azonban az Akadémia nem vállalkozott, ezt a feladatot a Kisfaludy Társaság vállalta magára s a legutóbbi időkig is jó gonddal, szeretettel publikálta a magyar népköltési anyagot. A felhívásra a gyűjtőmunka megindul, az ország minden részéből küldik az anyagot: a szabolcsi grófkisasszony, Desseffy Virginia, írók (Czuczor, Döbrentei, Péczeli), aztán dunántúli, tiszai nemesurak, polgárok. A szaporodó anyag rostálásával és sajtó alá bocsájtásával a Társaság Erdélyi Jánost bízta meg, akit erre a feladatra, mind népies költői gyakorlata, mind pedig tudományos képzettsége alkalmassá is tettek. Kriza Jánosnak még két évtizedig kéziratban lappangó gyűjteménye mellett a kor legjelentősebb gyűjteménye az Erdélyi János által közrebocsátott, tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátott három kötet. Szép tanulmánya még híven tükrözi Herder elméletének nagy hatását, azonban gyűjteménye így is határhő: kötetrendezési elve, anyagbeosztása szinte a legutóbbi időkig irányító példa volt gyűjtőink előtt.

Még Erdélyi gyűjteményének megindulása előtt teszi közzé 1842-ben előfizetési íveit a fiatal unitárius lelkész, Kriza János: a korra oly jellemző „Vadrózsák” cím alatt akarta kiadni a székely népballadákat, dalokat, furfangos, tündéries meséket. Erdélyi székely véreinek s egyben a közös magyar hazának akar szolgálatára lenni munkájával Kriza János, ki berlini teológus korában ismerkedett meg Herder eszméivel. Csöndes, visszahúzó életének egyik állandó öröme volt a székelység népköltési anyagának s különösen a népballadáknak gyűjtögetése. Gyűjtőíveire azonban csak hallgatás és közöny volt a felelet s így munkája jó ideig hevert. Hosszas huza-vonák, Gyulai Pál pattogó sürgetései után végre Mikó Imre gróf anyagi támogatásával 1863-ban megjelent a Vadrózsák első kötete. A tervezett második sohasem jelent meg: beolvasztották a Magyar Népköltési Gyűjtemény első és harmadik kötetébe. A gyűjteményt, a szép

székely „kápónavirágokat”, ahogy Kriza nevezte balladáit, a közönség is, a szakemberek is méltó lelkesedéssel fogadták.

A magyar népköltési gyűjtemények következő periódusának legnagyobb és legjellemzőbb dokumentuma a Magyar Népköltési Gyűjtemény összefoglaló cím alatt a Kisfaludy Társaság kiadásában megjelent tizennégy kötet. Ezek a kötetek átvezetnek bennünket Gyulaiék korától napjainkig. Első kötete még Arany László és Gyulai Pál közös szerkesztésében, 1872-ben jelent meg s az utolsó kötet 1924-ben az eddigi kötetektől eltérően már dalokkal együtt tartalmazza népdalainkat, mutatva, hogy a pontosság s a teljességre való törekvés mint hódítja meg e gyűjteményeket is. Ezek a kötetek az évek során az ország majd mind-egyik tájegységét, a paraszti alkotások majd minden műfaját bemutatják. Bartók Béla és Kodály Zoltán fölléptéig (Kodály ugyan a 14. kötetben már szerepel) szinte mindegyik e korbéli népköltési kiadványra illik az, amit a Magyar Népköltési Gyűjteményről mondhatunk. Ezekben az egyre halmozódó kötetekben mind egységesebbé váló szellem fedezhető fel. A Magyar Népköltési Gyűjtemény szerkesztői Arany László, Gyulai Pál, majd Vargha Gyula és Sebestyén Gyula voltak, kiknél jó kezekben volt a szerkesztői s irányító munka. A gyűjtők éppúgy, mint a szerkesztők egyaránt a pontosságra, hitelességre s a paraszti eredet tiszteletben tartására törekszének. Ha már néha a gyűjtő és a szerkesztő véleménye nem egyezik, e különbséget az előszó, a bevezetés tisztázza s nem maguk a népi szövegek sínylik meg. A gyűjtőkben is tudatosabb lesz az a célkitűzés, hogy a magyar tájak változékony hangjait csorbítatlanul és lehető bőséggel szóltassák meg. A kötetek mellett az Ethnographia, a Nyelvőr, a Magyar Nyelv s még más folyóiratok, szépirodalmi lapok, sőt napilapok is gazdag anyagát tartalmazzák a gyűjtők és közlők szorgos buzgalmának. Egyre-másra jelennek meg a fölhívások a gyűjtés fokozására, az érdeklődő laikusok szervezett bekapcsolására a tudományos munkába, hogy a finnek nagy nemzeti megmozdulásának magyar mását nálunk is megalkothassuk. Ilyen felszólítások egyes divathullámok kapcsán szinte mai napig is elhangzanak hivatalos részről — nem a legnagyobb eredményességgel. Nálunk nem lehetett megvalósítani azt a példás szervezettségű összefogást, ami az északi folklóre áttekinthetle-

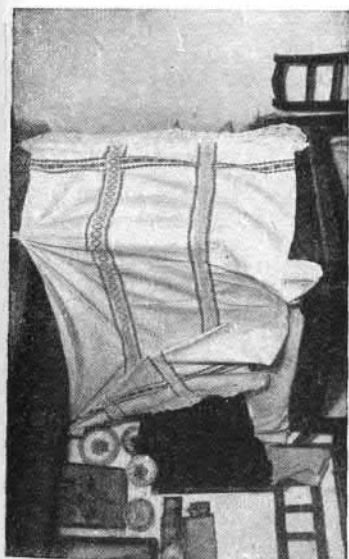
nül gazdag begyűjtését lehetővé tette s ami a német gyűjtőknek a munkáját is jellemzi. Magyarországon minden gyűjtőmunka egyéni erőfeszítés és áldozat volt, s ez a sorsa a gyűjtőknek Krizától szinte a legközelebbi multig is. De a Magyar Népköltési Gyűjtemény publikációinak idején mintha a legkedvezőbb lett volna az atmoszféra erre a munkára. A gyűjtemények már kibontakoznak abból a termékenyítő, de egyben félrevezető fogalmi zürzavarból, amely a herderi gondolatvilág magyar átültetésében rejtett. A kutatók szűkebbre vették feladatukat, szerényebbre, de munkájuk biztosabbá is vált ezáltal. (E sorok írójának szerkesztésében 1940-ben megindult az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény, hogy átvegye a régi örökét, szolgálatát.)

Külön kell megemlékeznünk legalább néhány szóval e kor szak legkiválóbb magyar néprajzi gyűjtőjéről, Kálmány Lajosról. Hét kötetnyi gyűjteményéből, (e hét kötetet mind egymaga gyűjtötte a legnagyobb gondok, emberi gyötrődések közepette, hányatott élete során), szövegkiadásából, jegyzeteiből, tanulmányaiból a modern gyűjtő előképe bontakozik ki. Eltekintve attól, hogy tán a legszerencsésebb kezű gyűjtőnk volt, minden sorából a hitelesség, a paraszti kultúra szelleméhez való hűséges alkalmazkodás sugárzik. Sohasem külső, irodalmi szempontokkal, erkölcsi megkötéssel, nemzetieskedő elfogultsággal közeledik a gazdag paraszti alkotásokhoz, hanem az etnológus megértésével, beleélő készségével. Tragikus, hányatott, félreértésekkel teli papi élete a magyar néprajztudomány egyik legnagyobb teljesítményét mutatja föl. Szegednek, a szegedvidéki tájnak s az egész addig ismeretlen magyar Délvidéknek az ő korában mondhatni teljes anyagát összegyűjtötte s megmentette. Az általa kutatott terület egy része ma meg sem közelíthető magyar kutató részére. Tanulmányaiiban főként a paraszti hiedelemvilággal, a paraszti vallásossággal foglalkozik s szintén igen értékes, eladdig ismeretlen anyagot tárt fel.

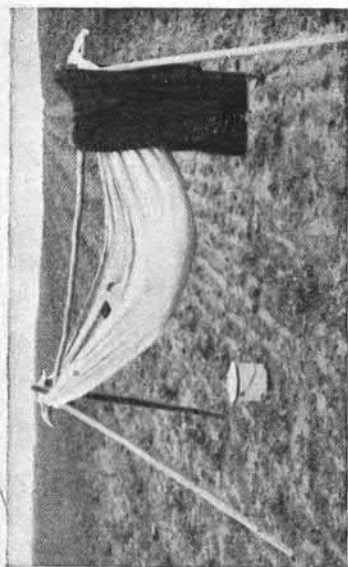
Volt azonban e kor magyar népköltési gyűjteményeinek egy igen súlyos mulasztása s ez alól Kálmány kitűnő publikációi sem kivételek. Különben a magyar gyűjteményeknek e mulasztásában a legkülönbözőbb európai gyűjtemények is osztoztak: sok helyütt még csak most pótolják azokat a mulasztásokat, melyeket Bartók, Kodály és Lajtha László s társaik munkája már je-

lentősen pótolta, ha a mult mulasztásait teljesen sohasem is hozhatjuk helyre. Ezek a régibb gyűjtemények ugyanis a dalszövegek mellé nem közölték a dallamleírásokat s így óhatatlanul meghamisították a népköltési alkotásokat, hiszen a paraszti előadásban sohasem szerepelt külön egy-egy népdalnak szövege dallam nélkül, ahogy a dallam sem szerepel hozzákapcsolódó szövege nélkül. (Az értelem nélküli dudolásokat ne számítsuk ide.) Nem mondhatjuk, hogy ezt a szempontot régibb gyűjtőink egyáltalán nem méltatták volna figyelemre: Erdélyi János is érezte, hogy dallam nélkül a dal pusztá szövege csonka. De Bartók Béla és Kodály Zoltán fellépéséig, 1905-ig népköltési gyűjteményeink vagy nem közölnek dallamot, vagy pedig a közlések nem elégíthetik ki a tudományos igényeket. Tudjuk jól, hogy már a XVIII. század melodiáriumai is tartalmaznak dallamokat, céljuk a dal-
lamok összegyűjtése is, azonban a vegyes anyag — s mellé tehetjük: a bizonytalan s nem egyértelmű kottajelzés — nem alkalmas a problémák tisztázására. Ám a fogalomzavar, mely a szövegkiadások terén is ily sokáig kísértett, mint Szabolcsi Bence megállapítja, a népi dallamok közlésének történetében még jóval tovább tartott. A nemesi és úri osztály műnépdal-szövegeihez szerzett dallamok, népi dallamformák vázlatos és pontatlanul megrögzített formái, cigányozó előadásmód s egyéb idegen elemek önkényes alkalmazásai jellemzik a mult század végének dallampublikációit. Bartók és Kodály fölléptéig nem történik döntő változás. Ennek a helyzetnek káros hatásait mai napig is érezhetni tudományunkban s a magyar népzeneről alkotott közfelfogásban egyaránt.

Ezen a téren döntő változást jelent s a magyar népköltési kutatásnak, bátran mondhatjuk, Európára is kiható eredményeit hozza Bartók és Kodály új gyűjtő módszere és tanulmányaik, melyekben a gyűjtött anyag értelmezését adják. Meg kell emlékeznünk azonban elődjükről, ki munkájukat egyengette s ki maga is sok és érdemes anyagot gyűjtött az új módszerrel, Vikár Béláról. Ő az első, aki a fonográffal való népdalgyűjtésre felhívja a kutatók figyelmét s az ő nagy gyűjteménye az első komoly lépés ebben az irányban; munkája révén annakidején egész Európában a magyar kutatók voltak az elsők, akik fonográffal gyűjtötték a paraszti dallamokat. (Vikár két elődje, Herrmann An-

104. Szülnő lefüggőzött ágya a palócoknál

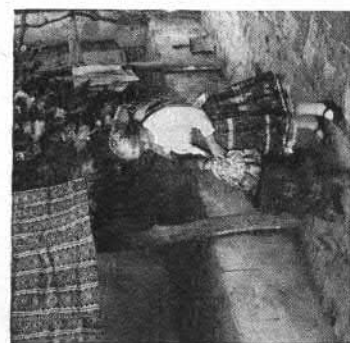
105. Függő bölcse a mezőn (Dercen, Bereg vm.)

106. Bölcse (Cserszegtomaj, Zala vm.)

107. Kalotaszegi kislány

108. Sárközi kislány

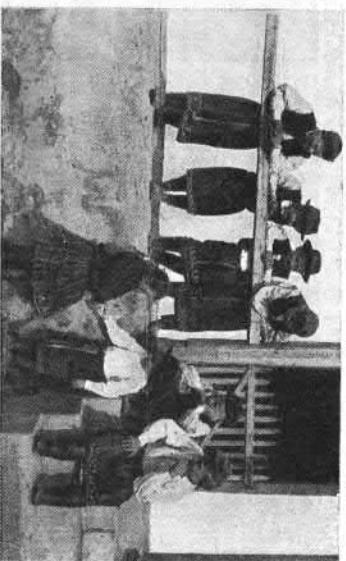
109. Járóka és állóka a palócoknál

110. Játszó palóc Gyerek

111. Kislányok lakodalmi kaláccsal
(Baldog, Pest vm.)

112. Palóc Gyermekek

tal és Pungur Béla volt, de ők csak felvetették a gondolatot.) Ezt az elsőségünket Bartók és Kodály nagy nemzetközi tekintélye ma is híven őrzi. Az egész magyar paraszti dallamkultúra értékes anyagát ők és társaik s az őket követő fiatal népzene kutatók áldozatos munkája mentette meg. Erdély és a Felvidék, Dunántúl és az Alföld hangjai szólnak meg fonográfhangereiken s megtörik az eddigi némaságot s kijavítják a tökéletlen lejegyzések dadogásait. Munkájuk a modern magyar szellem legnagyobb teljesítményei közé tartozik s az úttörő tettnek kijáró támadások után ma már nincs senki, aki komolyan kételkedhetnék eredményeikben. Az eddigi fonográfgyűjtések anyagát most dolgozzák fel egy kiadandó, minden eddiginél teljesebb sorozatos munkában, ez a mű minden bizonnyal a magyar zenefolklore tökéletes foglalata lesz. Munkájuk révén az egész paraszti dallamvilág örökül maradt a magyar kultúrára.

A magyar népköltési gyűjtemények történetében a laza és pontatlan lejegyzésektől eljutunk a mind pontosabb lejegyzésekig, a szövegnek és a dallamoknak a legkisebb eltéréseket, legapróbb sajátságokat is pontosan feltüntető rögzítéséig. A gyűjtő teljesen eltűnt a szem elől, csak a paraszti kultúra alkotásait láthatja az érdeklődő. Sőt a fonográfhangereken már maga a paraszti énekes is megszólalt és így a gyűjtő a legegényibb vonásokat is megfigyelhette. Ma már mindenütt a világon a népdalgyűjtés a fonográfhangerre való felvételnél is tökéletesebb módszert választott: hanglemezre veszik fel a népi dallamokat, sőt a jóval hosszabb meséket is. Ezzel kiküszöbölik a fonográfhangerek kellemetlen mellékszöveit, az előadás mondhatatlanul tisztább és tökéletesebb s a laikus számára is élvezhető. A hanglemeznek másik nagy előnye az, hogy maradandó, míg ez a fonográf viaszhangereiről nem mondható el. A magyar gyűjtőknek a legutóbbi időkig nem volt módjuk erre a mai legtökéletesebb módszerre áttérni. Az Akadémia kezdeményezése s az első világháború előtti kezdemény anyagaiak híján elakadt. 1938 óta a Rádió anyagi támogatása mellett az egész magyar néprajztudomány, a Néprajzi Múzeum felvételével nagy arányú hanglemez-felvétel indult meg. A Rádió anyagi támogatása lehetővé teszi, hogy többéves munkával kb. 500 hanglemezen megörökíthessük legértékesebb népmeséinket, szokásainkat, népi dalainkat. Ez a gyűj-

temény ilyenmódon, ha a munkát külső körülmények el nem gáncsolják, Európa legnagyobb s leggondosabb népköltési gyűjteménye lesz. Erről Bartók, Kodály, Lajtha s velük együtt az egész magyar néprajztudomány gyűjtői gondoskodnak. Így a régi, kezdetleges lejegyzések, hiányos közlések helyett megszólal az élet eleven hangján a mesélő, daloló, szórakozó falu, hogy megösmérhessünk s megőrizhessünk egy lassan-lassan eltűnő s mindjobban multtá váló paraszti műveltséget.

A magyar népdal

Kodály Zoltán mondja valahol egy vallomásában, beszámolvva fiatalkori népzene kutatásairól, hogy a népi műveltség csúcsa, mintegy kivirágása a népdal s döntő bizonyossága a nép egységes, eleven kultúrájának. Ez a magasra értékelés éppen nem túlzó, ámbár természetesen ugyanezt hasonló joggal elmondhatnók a népmeséről, a népi díszítőművészkedésről is: mindmind a nép szellemének kifejeződése, a nép vallomása az élet végső dolgairól, minthogy a magas kultúrának, az úgynevezett európai művelődésnek irodalma és művészete is ezekről a végső dolgokról szóló vallomástétel. Mégis köztudatunkban, irodalmi tudatunkban a népi műveltségről szólva elsőbben is a népdal jut eszünkbe, mint ahogy az irodalmat is mindig a költészet képviseli a leghívebben s a legmélyebbről. Ha az irodalomra, az íróra gondolunk, először a költő jut eszünkbe. Ezért nem is csodálhatjuk, hogy íróink, ha a népi kultúráról esik szó, legelőször a népdalt emlegetik, a népdal szépségének hódolnak. Arany János írja hátrahagyott prózai írásai közt a következőket: „Nagyon megfoghatom, ha egy olyan költő is, mint Petőfi, mikép többször hallám nyilatkozni, nagyrészt od'adott volna költeményeiből, csakhogy eredeti népdalaink szebbjeinek ő lehetne szerzője”. Emlékeztetünk emellett Kemény Zsigmond rokontermészetű vallomására: valamennyi írását odaadta volna ő is, ha az egyik legszebb székely népballada szerzője lehetett volna, mert annyira érezte e balladában a magas tragikum feszültségét, saját írói felfogásának alapérését.

De ezek előtt az újkori tanuságtételek előtt hivatkozha-

tunk még egy elismerésre, már a XVI. századból, jóideig egyedülálló hang ez Magyarországon, hol a virágénekeket még századok mulva is feddő szavakkal emlegetik a katolikus papok, református prédikátorok egyaránt. Sylvester János az Újszövetség első teljes magyar fordításához írott jegyzeteiben (könyve Buda elfoglalásának évében jelent meg, 1541-ben, Sárovarott) megállapítja, hogy Jézus példabeszédeihez hozzá kell szoknunk, de „könnyű kediglen hozzászokni az mű népünknek, mert nem idegen ennek az ilyen beszéd neme. Il ilyen beszédvel naponkid való szólásban. Il ínekekben, kiváltképen az virágénekekben, melyekben csudálhatja minden níp az magyar nípnek elmijinek éles voltát az lelésben, mely nem egyéb, hanem magyar poézis”. Erdösi Sylvester Jánosnak ez az í-ző nyelvjárásban írott dicsérete röviden a magyar népdal poétikájának első megfogalmazását is adja: a példázatokkal való összehasonlítás, a képes beszédre való utalás (akár a népdal kezdőképére is gondolhatnánk itt, mint a vers hangulatát jelző bevezető „kép”-re, „példázat”-ra) és a nagy változékonyságra, a „lelés”-ben való ügyességre tett dicsérő kitétel mutatja, hogy a szentírásfordító humanista kora közvéleményével ellentétben megérezte a kor népies költészetében a szépséget és gazdagságot. (Persze ebben az időben népköltészet és műköltészet még egyáltalán nem vált el élesen egymástól: az elismerés mindkét részre szólhatott.)

Az igazi fordulat, a népköltészet felfedezése azonban jóval később következett be, Európában is, Magyarországon is. A magyar Sylvester János után a nagy francia gondolkodó, Montaigne (1533—1592) is dicsérte a népköltészetet, kiemelve természetességét s egyszerűségét, dicsérte a népdalban megmutató önkéntelen őszinteséget és megvédte a tudós, humanista támadások ellen. Ezzel mintegy előfutárja volt a Rousseau által képviselt társadalombölcseletnek, majd a Herder által hirdett romantikus történelmi felfogásnak: ők is a természeteshez, a bizonyultság nélkülihez való visszatérést hirdették s az emberiség legnagyobb elveszett értékeit e tulajdonságokban látták. Egyéb mozgalmak mellett a XVIII. század végén s a XIX. század elején ezzel indul meg Európában egy jelentős szellemi folyamat, mely egész gondolkodásunk átalakításában vezető szerepet vitt. Ennek a folyamatnak egyik kísérő jelensége és eredménye a többi

közt a népköltészet, a népdal felfedezése s vele együtt az egész népi kultúra iránti érdeklődés kialakulása. Ez a szellem hamarosan hódított egész Európában s természetes, hogy az európai művelődés legegységesebb szelleme, Goethe sem tudta kivonni magát hatása alól. A népköltészet, a népdal meghódította egész európai kultúránkat s a sok között csak megemlítem, hogy az olyan finom és különös költő is, mint a francia Nerval a legnagyobb szeretettel ír a népdalról s például — nem kár nálunk felemlíteni ilyen példákat! — III. Napoleon egyenesen rendeletet adott ki az összes francia népdalok módszeres összegyűjtésére, ezzel állami feladattá téve a népköltészet anyagának gyűjtését. Szándékkal válogattam ki az európai példák közül a franciákat, mert a köztudat szerint a francia szellem mutatott mindig is a legkevesebb érdeklődést a népi műveltség iránt. Látjuk, nem így áll. Arról akár külön fejezetet lehetne írni, hogy például északi rokonainknál, a finneknél és észteknél milyen neves nemzeti tudományá lett a népköltészeti gyűjtés s a népköltészet tudós tanulmányozása. Ebben a munkában nemcsak tudósok, de egyetemi hallgatók, középiskolai tanárok, tanítók, kis diákok is résztvettek s résztvesznek. Ezért aztán nem is csoda, hogy egy-egy népdalnak, balladának, mesének százszámra ismerik a változatait. Nálunk bizony ilyen számokról nem beszélhetünk s egyelőre még attól is távol vagyunk, hogy megszervezett gyűjtőgárda foglalkoznék még meglévő népköltészetünk megörökítésével.

Pedig láthattuk, hogy a magyarság is együtt haladt Európával a népköltészet értékének, különleges szépségének elismerésében. Sylvester János Montaigne előtt nyilatkozott. Az is köztudomású a magyar irodalomtörténetből, hogy a magyar irodalom eddig legmagasabb pontja, a magyar szellem legtisztább és legharmónikusabb önkifejeződése: az úgynevezett magyar nemzeti klasszicizmus, Petőfi és Arany népiessége valósággal visszamutat a népköltészet felé. Pedig ez a népies magyar klasszicizmus ugyanakkor bensőségesen európai, urbánus volt, nem volt szűklátókörű, nem zárkózott el az európai művelődéstől: az európai magas kultúrát s a magyar népi műveltség eredményeit egy-ségbe foglalta, új harmóniába. Jó példát mutathatnak ma is az urbanitáson és népiességen untalan vitakozó s végzetesen egyoldalú mai utódaiknak. Idéztem volt Arany szavait: összefoglalta mind

Petőfi, mind pedig saját véleményét is. Említettem, hogy Kölcsey Ferenc éveket töltött falun, álmosdi magányában, hogy a népdal varázsának titkát meglesse, a „népköltés tónját” megtanulja s ezután felemelje a magas költészet körébe, hogy így a magasabb irodalom műformáin keresztül az egész nemzeti műveltség tulajdona legyen ismét a paraszti népdal. Ismeretes irodalomtörténetünkben az is, hogy Faludi Ferencről kezdve Csokonai Vitéz Mihályon át íróink szívesen gyűjtötték a nép dalait. Petőfi maga is kilenc népdalt küldött be Erdélyi János készülő háromkötetes gyűjteménye számára. Móricz Zsigmond ifjú korában szintén népköltési gyűjtőútra indul a Kisfaludy Társaság megbízásából s gyermekkorának nehéz élményei mellett, mint megvallja, ezek a gyűjtőutak adtak regényeihez, novelláihoz nyersanyagot. Mai szellemi életünk lényeges jegyei közé tartozik Bartók Béla és Kodály Zoltán s követőik hatalmas munkája: népdalaikon műveli ma már ifjúságunk nemcsak zenei érzékét, hanem ösztönös magyarságát is — a népdal, népzene éppoly jó nevelő, mint az anyanyelv.

Az eddigiekből kiderülhetett, hogy felfedezése óta a népköltészet egy pillanatra sem szorult háttérbe s tudósok mellett írók, művészek töreksenek a mai napig szolgálni és a sok vita közben sem csökkent iránta a szeretet. Ezt a nagy elismerést és tiszteletet a népdal bizonyára olyan vonásaival érte el, melyek a legmagasabb költészet tulajdonai is lehetnének (ezért is nevezi egyik tudósunk, Marót Károly kitünő szóval a népköltészetet „közköltészet”-nek) s az emberben a legmélyebb s legáltalánosabb költői érzéseket tudja felindítani. Ha a népköltészet sikerében bizonyára szerepet kapott is az exotikum, a különös kedvelése, igaz az, hogy tartós megbecsülését nem különlegességének, hanem éppen mélyen emberi és költői voltának köszönhette. E rövid fejezetben természetesen nem akarhatom a magyar népdal valamennyi tulajdonságát szemügyre venni, csupán néhány jelentősebb vonására és legsajátosabb tulajdonságaira szeretném felhívni a figyelmet.

G. K. Chesterton, ez az érdekes modern angol gondolkodó egyik szép tanulmányában arról elmélkedik, hogy az európai szellem végzetesen halad a szétaprózódás felé, csak specialisták vannak, egész kultúránk lassanként egymástól elkülönülő, egy-

mással többé nem találkozó részekre szakad. Többek közt példának felhozta, hogy egyesek ma már el sem tudják képzelni, hogy a dallam és szöveg a versben édestestvérek, sőt ikrek: együtt járnak, egymástól elválaszthatatlanok. A népi műveltség még nagyon sok ponton nem ismeri ezt az elkülönülést, szétbomlást. Így nem beszélhetünk népdalainkkal kapcsolatban csak szövegekről, vagy csak dallamokról. A zene és próza, dallam és szöveg a népdalban elválaszthatatlanok. Nem úgy azonban, hogy egy dallamhoz csak egy bizonyos szöveg kapcsolódik, hanem olyan értelemben, hogy a nép sohasem tud elképzelni dallam nélkül népdalt, vagy csak pusztá dallamot szöveg nélkül. Vándorol a szöveg, a dallam is: az idők során, más-más tájakon egy-egy szöveg különböző dallamokhoz kapcsolódhatik, ismert és kedvelt dallamhoz újabb strófákat faragnak, a lényeg azonban az a népdal szerkezetében, hogy a dallam ívével együtt emelkedik és hullámzik a szöveg is. Ma már ezt az egységet igazánda paraszti előadásban hallhatja bárki is a Rádió és a Néprajzi Muzeum közös néprajzi hanglemezeiről. Az előbbieket után mondani sem kell, hogy igen sokszor megesik, hogy ősi, akár ezeresztendősnél is jóval idősebb, messzi multa visszatekintő népi dallamhoz egészen újkori, „fiatal”: pár százesztendő, vagy még ennél is újabb szöveg csatlakozik társul, hiszen úgy tetszik, a szöveg hamarabb pusztul, változik, mint a dallam. Mégis ez az új szöveg s e régi dallam zavartalan egységben találkozik s kél új életre az énekes előadásában. A népi kultúra egyik klasszikus vonása, hogy ezeket az időben olyannyira távoli elemeket tiszta formában tudja összefogni s a hallgató csak e tiszta formákat élvezi. A népdal egyik legnagyobb varázsa minden bizonynal ez s csak sajnálhatjuk, hogy a régi gyűjtők erre nem ügyeltek s lejegyzéseikben a szöveg mellől oly sokáig elmaradt a dallam.

A népdalnak, mint minden népi alkotásnak, középponti vonása bizonyos személytelenség, névtelenség: általános jelleg. Ezért talál rá a „közköltészet” kifejezés, mely épp ezt az általános vonását emeli ki. Ez a személytelenség a folklórenak, a népköltéssel foglalkozó tudománynak egyik legtöbbit vitatott kérdése, s a legváltozatosabb, egymásnak homlokegyenest ellentmondó elméleteket építették köréje. A népdal valóban nem árukkodik szerzőjére, megmarad a szerző örökké a névtelenségben, s

csak néhány szerencsés esetben tudunk következtetni a valószínű szerzőre. Rendszerint olyan esetekben, mikor valamelyik költőnek, mint Petőfinek is, egy-egy dala eljut a néphez s az hozzáigazítja a maga költői stílusához. Terbe Lajos vizsgálta, hogy a nép miként alakítja át Petőfi dalait, hozzákapcsolva egy-egy dalmhoz; megállapításából, összevetéseiből sok tanulságot olvashatunk ki. Egy-két példát vegyünk szemügyre, tán rávilágít a népdal és az egyéni szerzőség kérdésre is. Petőfi egyik dalából, a *Hegyen ülők* kezdetűből az első strófákat nem vette át a nép, mert nagyon is személyes jellegűek, általános érvennyel nem lehet felruházni. Az átvett strófa műköltői fordulatain, mondattani bonyolultságán is változtat a népdal. A Petőfi-vers két sora így hangzik:

*Szeretném, ha vadfa lenne belőlem,
Még inkább: ha tűzvész lenne belőlem.*

A Magyar Népköltési Gyűjtemény VIII. kötetében így találjuk meg e Petőfi versrészlet változatát:

*De szeretnék fa lenni az erdőben,
Ha valaki tüzet rakna belőlem . . .*

Vagy a Juhászlegény híres nótáját egészen a népi stílizálás, szerkesztés szabályai szerint alakították át; érdemes az első szakaszt idézni:

*A bugaci zöldhalmi domb mellett,
Három juhász szépen legeltetget,
Arra mén egy négyfogatú hintó,
Kiszáll abból egy fiatal báró.*

De térjünk vissza e példák után — még sokat lehetne felsorolni s nemcsak Petőfitől, — a népdal személytelenségének kérdéséhez. A szerzői névtelenség körül keletkezett vita egyik elmélete azt vallja, hogy a népdalnak egyáltalán nincsen egyéni szerzője, a szerző maga a nép. Közösen, szinte észrevétlen munkával alakul, készül, csiszolódik a népdal. Sokban hasonlít ehhez az el-

mélethez Bartók Bélának a népi dallamokról vallott felfogása. Szerinte az a népdal, amit a nép körében sokan és sokszor énekelnek, amit tehát a népi közösség elfogadott a magáénak s hogy egyetlen népi dallamot sem talál ki magától valaki a parasztság körében s egyéni szerzőre nincs jogunk következtetni. Úgy érzem, a szöveggel s a dallammal kapcsolatban is kissé merev és túlzó megfogalmazás ez. Ha a népi dallamoknak csak egy elenyésző részéről mutathatjuk ki az újabb anyagban a szerzőt s csak egyes stílusokat olvashatunk ki a századok folyamán a szövegekből és dallamokból, melyek a felsőbb társadalmi osztályok hatására árulkodnak, hinnünk kell abban az elvben, hogy a népköltészet is költészet: alkotás s minden alkotás mögött az egyéniséget kell feltételeznünk, mint teremtő elvet, ez kikerülhetetlen alkotáslélektani tény. Azonban népdalszövegeink javarésznél, csodálatos pentaton dallamainknál s az újabb dallamstílus javarészében is az egyéniség elkülönítő jegyei sehol sem ütköznek ki, az egyéniség a maga ötleteit, tehetségét alárendeli a közösség már meglévő hagyományainak s kiválasztó, alakító ízlésének. Hogy mennyire nincs tudatában a parasztság az egyéniség alkotó szerepének, arra jó példa az, amit id. Imre Sándor idéz egyik tanulmányában. Az egyik német utazó írja le, hogy egyszer megkérdezett egy ruszin parasztot, ő csinálta-e az énekelt dalt, mire az csodálkozó nevetéssel mondta, hogy ilyent senki sem csinál, ellenben mindenki tudhat. Éppen az tehát a népdal különös csodája és az egyéni szerző kultuszában jártas irodalmi ízlésünk előtt szinte érthetetlen vonása a népdalnak s egyben minden népi alkotásnak, hogy az egyéni alkotó személytelenül tűnik el a megtartó, továbbhagyományozó közösség mögött. Annyira, hogy az egyik angol kutató joggal jegyezhetette meg: a népdalokból bizonyos stílusokat kiolvashatni, de egyéni szerzőre jellemző elkülönítő stílusjegyeket soha. Mégis azt kell feltételeznünk a népdalok ismeretében, hogy a népdal alakulása, új stílusok kifejlése szoros összefüggésben áll az egyéni tehetséggel. A népdalnál is az invenciót, az ihletet az egyénben kell keresnünk, azonban a népi alkotók mindig háttérben maradnak, vagy csak nagyon szűk körben, a falu előtt ismerősek (a „nótafák” is bizonyára nemcsak megőrzői a daloknak, hanem teremtői is: sajnos ilyenfajta vizsgálat a népdalok körében még nem történt) s hamarosan a feledésbe

merülnek: névtelenségük felett a dal örökkévalósága lebeg. Szinte azt mondhatnók, hogy a népnek nincs is irodalomtörténeti igénye s a népi szerzők sem vágnak a halhatatlanságra, ami pedig fróinkat már az ókortól hevíti. Ez a személytelenség téveszthette meg jóideig a kutatókat, hogy vizsgálataikból az egyént kizárták. Egyik kutató megvizsgálta népdalaink állandósult elemeit, formuláit s kimutatta, hogy a népdalban az én-re való hivatkozás is teljesen általános, nem egyetlen egyéni esetre vonatkozik: mindenki a magáénak érezheti.

Való igaz, hogy a nép névtelenségben maradt költője nem a saját kénye-kedve szerint dalolt: költői formáit, fordulatait, hasonlatait s egész lírai formakészletét és dallamvilágát meghatározta a már meglévő népi dallam- és szöveganyag. A közösség ezeken a meglévő dallamokon és szövegeken át formálta és irányította az egyéni találékonyt, a névtelenségben elrejtőzött költő kifejezési igyekvéseit, sőt közvetve vágyait is. A nép életét kultúrájának régi formájában erősen jellemzi a közösség szigorú rendje és fegyelme, ez alól a költészetben sincs kivétel. Ezért mondhatta bizonyos joggal egyik tudósunk a népdalról, hogy abban nem egy-egy egyénnek, hanem magának az egész népnek a lírája, önvallomása fejeződik ki. Valóban ez a különös kettősség tán a legnagyobb szépsége és titokzatos varázsa a népdalnak, hogy egyszerre fejezi ki az énekes legszemélyesebb vágyait, érzelmeit s egyben magának a népnek is önkénytelen vallomása életről, szerelemről, halálról, létünk alapvető kérdéseiről. Ezért marad is a magyar nép lelki vonásainak leghívebb tükre s legjobb megismertetője a népdal: a dallam hullámaiban s a szövegek kanyargó fordulóiban az egész nép énekel, az egész nép leleplezi önmagát.

Csak egy-két példát vegyünk szemügyre, hogy a népdalnak ezt a sajátos magatartását megismerhessük. Az elsőt Kodály Zoltán gyűjtötte Gömör megyében:

*Felszántom a császár udvarát,
Belévetem hazám búbaját.
Hadd tudja meg császár felsége,
Mi terem a magyar szívébe.*

*Bánat terem abba, búvetés,
A magyar élete szenvedés.
Áldd meg Isten császár felségét,
Ne sanyargassa magyar népét.*

Az itt következő lírai dalt Kálmány Lajos egyik gyűjteményéből veszem, felcsillan a dalban a híres lírai balladának, a Párjavesztett gerlicé-nek alapmotívuma is:

*Bús gerlice szabad madár.
Egyik ágról másikra száll,
Még sem találja a párját,
Búsan éli a világát.*

*Én is csak bánatban élek,
A kedvesemnél kesergek;
Jaj Istenem, hol keressem!?
Hol lehet az én kedvesem?*

*Elbújdosok a világba,
Nem lesz addig maradásom:
Még aztat fel nem találok
Kiért élek e világon.*

Ezt az évődő-bánatos dalt Bartók gyűjtötte Csík megyében, Gyergyóújfalun s mint az előbbiből, ebből is megérthetjük, hogy a népdal híres kezdőképe sohasem önkényes:

*Virágos kenderem
Kiázott a tóba,
Ha haragszol babám,
Ne jöjj a fonóba.*

*Elejtem az orsóm,
Nem lesz, ki feladja,
Bánatos szívemet
Ki megvigasztalja.*

Az egyéni hang és az általános érvény ugyanígy mutatkozik a népdal minden „műfajában”, a katonadalokban, tréfás dalokban, csúfolódó versekben egyaránt. Példát lehetne felhozni végeleáthatatlanul. Külön vizsgálatot és hosszú-hosszú fejtegetéseket igényelne a népdal stilisztikájának bemutatása; hadd mutassak rá egy-két lényeges vonásra. Elsőnek érdemes lesz megemlíteni a népdal szerkesztési, egyben szerkezeti elvének egyik különös vonását, mely lényegében különbözik a mi költészet-felfogásunktól. Erre a szerkezeti elvre eddig kutatóink nem nagyon vetettek ügyet s magyarázatát sem keresték. A magyarázat kulcsa minden bizonnyal a szöveg és dallam már ismert kapcsolatában rejlik, abban, hogy egy dallamhoz új meg új strófák faraghatók. Népdalaink egy tetemes részénél tapasztalhatjuk, hogy értelmileg egymástól tökéletesen független versszakok nagyszámban követhetik egymást ugyanegy dallamra húzva. Énekelni is egymásután éneklük. Azok a gyűjtők, akik csak a szövegeket jegyezték le, igen sokszor tanácstalanul állhattak e jelenség előtt: az egymásután következő strófák szeszélyesen kanyarogva követik egymást, akár egy tréfáskedvű költőre is ráfoghatná őket valaki. De ezeket a szeszélyesen ugráló strófákat szorosan összefogja az azonos dallam, az éneklő nép jókedve s a helyzet, melyben az azonos dallamra az újabb meg újabb strófák felhangzanak. Ez a különös, varázslatos hullámmás kizárólag a népdal sajátja, akaratlan szerkesztői ötlete, eltanulásával egyetlen költő sem kísérletezhetik.

A népdalok stilisztikájának egyik legtöbbet vitatott kérdése hazánkban a természeti kezdőkép: ilyen természeti kezdőképre, a vers hangulatát megindító hasonlatra felhozott népdalainkban is található már példa. Valóban a magyar népdal stilisztikájának egyik legállandóbb eleme, s mint Riedl Frigyes egyik tanulmányából is tudhatjuk, műköltőink, mint Petőfi is, eltanulták a népdaltól e fogást. Sokan állították, hogy ez a vonás egyedül a magyar népdalra jellemző. Bizonyos, hogy másutt Európában kevés helyen található, tehát joggal a magyar népdal egyik karakterisztikus jegyének tekinthetjük. Id. Imre Sándor ugyan rámutatott arra, hogy ez a természeti kezdőkép megjelölhető az olasz és az alpin német népdalban is, hasonló stilisztikai, értelmezési problémák merülhetnek fel ezekkel az olasz és német népdalok-

kal kapcsolatban is. Ez a hasonlóság mégsem jelentheti azt, hogy a magyar kezdőképet ne tekintsük népdalköltésünk egyik magyar jegyének, éppen állandósága s az európai anyagban oly kevésbé ismert volta miatt. Amint Riedl Frigyes, Vikár Béla s a közelmúltban Vikár nyomán haladva Illyés Gyula, s mások megállapították — más-más szemszögből tekintve ugyan a kezdőképet, — ez a természeti kezdőkép egyáltalán nem önkényes és odacsapott hasonlat, hanem szervesen összefügg a népdallal, ha nem is mindig a vers elmondható tartalmával, de annál inkább hangulatával, elmondhatatlan, körülírhatatlan érzelmi élményeivel. Ez a kapcsolat épp a változat-alakulás során ma már nem egy ízben elmosódott s ezért tetszik indokolatlannak, lazának előtűnk. Minden bizonnyal a természeti kezdőkép, mint szabályszerűen megütött első akkord, a lírai dal tónusának változatos kezdő hangja, a magyar népdal alkatának egyik legfinomabb, legköltőibb jegye.

A népdal dallamainak gazdag és változatos világát gyűjtők és szakemberek már részleteiben is megvilágították, sőt pontosan megvizsgálta Bartók Béla azt is, hogy a magyar népzene és a környező népek zenéje milyen viszonyban van egymással s a hatásnak milyen fokát állapíthatja meg a kutatás. Kiderült vizsgálódásaiából, hogy bár kölcsönösen kimutathatók hatások a magyar és a szomszéd népek zenei dialektusaiban, a magyar népzene hatását nagyobbban tekinthetjük s bizonyos az is, hogy a körülöttünk élő népek dallamvilágától lényegesen eltér a magyar népzene: mind népi hangszeres zenénk, mind pedig népdalaink dallamai. A magyar népdalok dallamainak legrégebb rétege ősi, magunkkal hozott örökség, melynek analógiáit Szabolcsi Bence kutatásai szerint csak a mongol-török kultúrából ismerjük meg. Ez az úgynevezett ötfokú, pentaton dallamvilág, melynek keleti jellegét csak erősíti dallamaink egyszólamúsága, állandó variálódásra való készsége és erős ornamentikája, diszítettsége. Népi dallamainkat is érték újabb európai hatások, mint a gregorián egyházi éneklés, a históriás énekek dallamvilága, a főúri s a XVIII. századi kollégiumi, diákos zene hatásai s emellett a régi dallamstílusnak nemcsak táji dialektusai alakultak, hanem kialakult az újabb magyar népdalstílus, mely már az előbbtől

eltérő formáló elveknek engedelmessékedik, Kodály szerint azonban szervezen összefügg a magyar népzene eddigi fejlődésével.

A népdalok verstana, úgy látszik, egyenlő a magyarság ősi verstanával, a magyar verselés nyugateurópaiktól eltérő formáit mindenesetre legtisztábban itt találhatjuk meg, aminthogy költőink is merítették ebből a forrásból. Solymóssy Sándor szerint verselésünk alapja a kétütemű hangsúlyos versszerkezet volt s az alapforma: az ősi nyolcas, valamint a különböző képletek mind ebből fejlődtek ki. Nem is egy kutató vizsgálta a magyar verselés alapformáit s a magyar népdalok és pl. a Kalevala, a nagy finn nemzeti eposz verstanában szintén az ősi nyolcas kétütemű szerkezetét fedezték fel. Így talán föltehető, hogy a népdalnak mind a szövege, mind pedig dallamai, tehát a formális elemek ősi örökséget, a finn-ugor multra, a népvándorlás korára visszamutatató örökséget tükröznek. (A kérdést még nem dönthetni el megnyugtatóan!)

Ez ősi formákat a nép a századok folyamán aztán mindig új tartalommal töltötte meg s míg a forma maradandó volt, a tartalom a parasztság életének változó fordulóiról, nehéz sorsának új állomásairól, jó kedvének, bánatának új meg új alakjáról beszélt, helyesebben: énekelt.

A népballada

A magyar népballada története számunkra, magyarok számára egy kínos vádaskodással kapcsolódik össze s ha népballadáról, különösen a székelység balladáiról beszélünk, nyomban a hirhedt Vadrózsa-pör jut eszünkbe. Mit kellett eldöntenie ennek a sok vitát felkavaró s a nemzeti érzékenységet mélyen sebző Vadrózsa-pörnek? Egyenesen a székely népballadák hitelességének a kérdését. Mi hát az igazság a legszebb magyar népballadák, a székely népballadák hitelességének a kérdésében? A vita valójában csak két Kriza által közölt ballada körül forgott, azonban, mintha a vitatkozók ingerültsége az egészre is kiterjesztette volna a kérdést, a szenvedély legalább is erre vallott. Eredetiek-e ezek a balladák, vagy pedig valóban igaz a vitát elindító román Grozescu vádja, hogy Kriza János a román eredeti

után fordította: plagizálta két legszebb balladáját, a Kőmives Kelemennéről és a Molnár Annáról szóló székely balladákat?

Kiderült hamarosan, hogy a vád alaptalan volt, de Kriza haláláig magában hordta sérelmét és különösképen köztudatunkban is sokáig benne élt némi bizonytalan gyanú, hogy népballadáink eredetisége körül valami hibának kellett lennie. Pedig kiderült, hogy a Kriza által gyűjtött balladák számtalan változatát megtalálták a kutatók szerte az egész országban. Egészen a legutóbbi időkig találtak kutatóink töredékeket és szép, egészben maradt balladákat s e balladák mindenben méltó utódai megváltott székely társaiknak. A Kőmives Kelemennének a két alföldi töredéssel együtt 17 változata ismeretes különböző közlésekből, Molnár Anna balladáját pedig majdnem 30 változat révén ismerhetjük az ország minden részéből, nemcsak a székelység köréből. Dunántúl, Felvidék s az Alföld megfelelt a vádra s tanuként odasorakozott a székelység énekelte balladák mellé. Szinte azt mondhatjuk, hogy ez a vádaskodás és a belőle kifejlődött vitázás lett egyik fő ösztökélője gyűjtőinknek, hogy ők is megkeressék Kriza vigasztalására s mintegy a magyar népköltészet eredetiségének igazolására az érveket és adatokat. Egészen a legutóbbi időkig, Bartók és Kodály munkássága után is, kik szintén értékesebbnél-értékesebb balladák szövegét s dallamát jegyezték le, máig hasonló volt a helyzet. Fialat gyűjtők ma is büszkék, ha egy szép ballada-változatra lelhetnek. Magam is egyetemista gyűjtő utamon elsőízben szintén főként balladák után kutattam és sikerült Nyíren, Rétközön megtalálnom a székellyel rokonhangú, tragikus balladák közül nem is egyet. Ugyancsak az elmúlt évek során a Rádióknak és Néprajzi Múzeumnak néprajzi hanglemezeire is teljes szövegű moldvai csángó, székely, dunántúli s alföldi balladákat vehettünk fel. Ezek a hanglemek az eleven és hű népi előadásban őrzik népballadáink eredeti előadásmódját, hagyományos formáit.

A harc tehát, ami megindult a székely népballadák valódiságáért, az egész népballadaköltészet megismeréséhez vezetett. A székelység köré kirajzolódott az egész ország. A székely és egyéb magyarországi népballada-költés anyagának gyűjtése és feldolgozása során ugyanis mind határozottabban kialakult annak az egységes és szerves összefüggéseit soha el nem vesztő

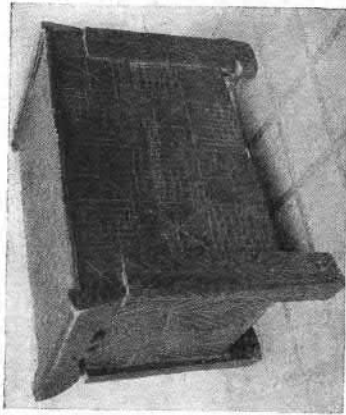
magyar népi kultúrának a képe, amely a földrajzi távolságok, táji, történeti, ethnikai eltérések, különbségek ellenére a sok mozaikból, a magyarság gazdag ethnikai rétegződéséből egy belső alkati egységre, a magyar népi kultúra belső összefüggéseire mutatható. Kiderült, hogy a székely népi kultúra nem valami elzárt, titokzatos sziget, hanem erős szálak kötik az ország többi részéhez. Ez derült ki különben a moldvai és bukovinai csángóságról is, kiknek népi műveltsége a százados távolságok, idegen ethnikumba való beágyazottság mellett is híven megőrizte a magyar népi kultúra sok olyan értékét, melyet a koptató idő idehaza elpusztított már. Ezt mutatja egyebek mellett *Julia szép leány* című vallásos népballadánk sorsa is, amelyet a legutóbbi időig csak Kriza gyűjtéséből ismerhettünk s Domokos Pál Péter derék kutatásai nyomán előkerült a moldvai csángóknál is, azóta már néprajzi hanglemezen is hallható csángó előadásban. Ez pedig azt bizonyítja, hogy ez a balladánk a magyarság balladaköltésének régibb rétegéhez tartozhatott s általánosságban ismert lehetett. Tehát a magyar népballadaköltészet is jó bizonyossága annak, hogy népi műveltségünk idő és távolság ellenére egységes volt s csak helyi változatokkal, dialektusokkal találkozhatunk.

A székely népballadák feltűnő gazdagsága és szépsége a magyar anyagban elsősorban arra a néprajzban közsímet tételre vezethető vissza, hogy az elzártabb területeken, peremvidékeken, földrajzilag elhatároltabb s a városi civilizáció számára nehezebben megközelíthető helyeken a népi kultúra több emléke megmaradhat, mint egyebütt. Az eltéréseket ez magyarázza a magyar tájak között, de e táji eltérések ellenére a történeti kapcsolat a népi epikus anyagban is állandó volt. A sok történeti változás, különböző határokról érkező hatások nem egy ízben új alakot teremtettek s elszakították a kapcsolatot, mindez a meglévő hiányosság sem gyöngítheti meggyőződésünket népballadánk szerves összetartozását illetően.

Az a régibb német elmélet, a Vischer-féle, melyet Gyulai Pál és Greguss Ágost is vallott s melynek érdekében éppen a székely népballadákra hivatkoztak szívesen, nem állja meg a mai kutatások előtt a helyét. E szerint a felfogás szerint ugyanis általános európai jelenség lenne, hogy a vídámabb s könnyedebb „románc” műfaja a déli tájakon, a tágas alföldeken ottho-

nos, míg a komor, tragikus ballada a zordon hegyvidékeken kedvelt epikus műfaj. Örömmel fogadta volna ez az elmélet a székelly vidék igazolását: a hegyek közé szorított székely nép őrizte volna csupán a magyarság tragikus balladáit. Kiderült azonban, hogy ez az elmélet túlságosan is meglegedett a szűkös és ebben az esetben semmitmondó földrajzi beosztással s a tények Európában is, Magyarországon is rendre megcáfolják előfeltevéseit. Így például, hogy csak a magyar példánál maradjunk, a halálra táncoltatott leány extatikus balladáját, vagy pedig a házasodni induló álruhás királyfi tréfás balladáját éppúgy énekelték Erdélyben a székelyeknél, mint Szeged alatt a parasztok, vagy a zoborvidéki magyarok. Ezt az egységet hirdetik régibb stílusú népballadáink, mint amilyen a Fogarasi István, Kőmives Kelemenné balladája, ezt hirdetik a bujdosó balladák, ezt a Három árva és Fehér László balladája, ezt az újabbkori, alig százesztendőss balladák, mint Szücs Mariska híres balladája, melynek országos vándorútját is nyomon követhetni, s végül erről az egységről tanuskodik népballadaköltészetünk legújabb rétege, a betyárballada. Tehát a magyar népballadák első nagy tanulsága az, hogy egységes vérkeringés hálózta be a népi epikumok területén is a magyarság népi kultúráját.

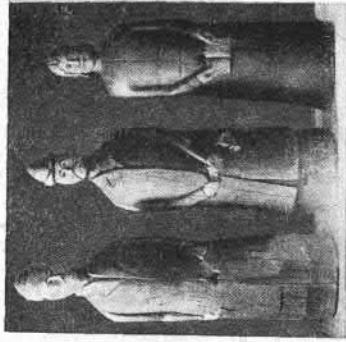
Azonban nemcsak a magyar népi kultúra egységét olvashatjuk ki népballadáinkból: ez a balladaköltészet Európa sokszínű, számtalan árnyalatban, változatban bővelkedő népköltészetének is részese. Grozescu vádjainak képtelenségét a felszínre kerülő nagyszámú magyar változat mellett az is hamarosan igazolta, hogy a balladák motivumai Közép-Európa, Délkelet-Európa más népeinél is megtalálhatók. Sőt nem egy balladának, mint például éppen Molnár Anna perbefogott balladájának Európában szinte mindenütt rátalálhatni párjára, nagyszámban meglevő rokonaira. Magam *Székely balladák* c. kiadványomban összeállítottam 54 székely népballada változatait: az eddigi kutatások alapján mind e balladák jórészenek meg lehetett találni részint nálunk, részint Európa különböző népeinél a rokon változatait, vagy legalább is az összehasonlításra alkalmas párhuzamos helyeket. A meginduló összehasonlító néprajztudomány tehát bizonyította a különböző nemzeti gyűjtemények átvizsgálása után, hogy sem a magyar, sem a román ballada nem köve-

113. Rovásos szuszék
(Csíkmenaság, Csík vm.)

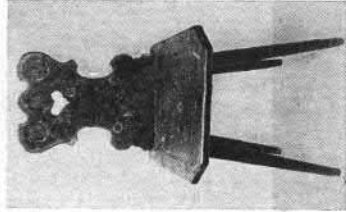
114. Felsőmagyarországi görbevonaldí-
szes szuszék a Népr. Múzeumban

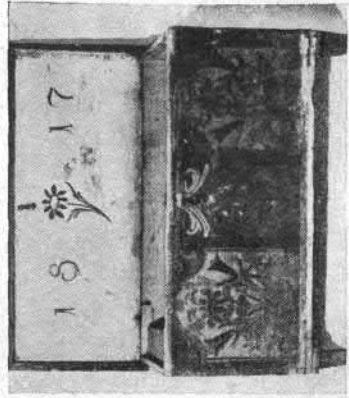
115. Alakos méhkasok
a Népr. Múzeumban

116. Faragott faládácska (Somogy vm.)

117. Faragott szék
a Népr. Múz.-ban

118. Régi tulipános a láda a Népr.
Múzeumban

119. Díszített borotvatartó Somogy megyéből

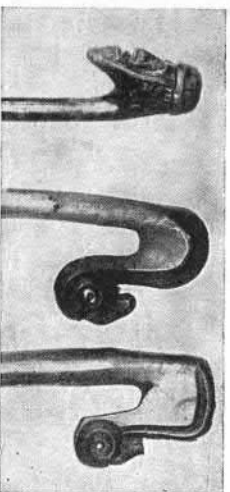
120. Pásztor ivócsanak Zala megyéből

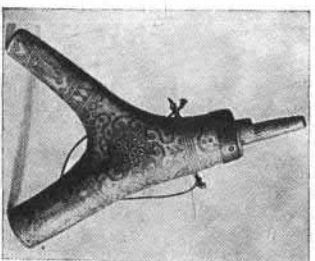
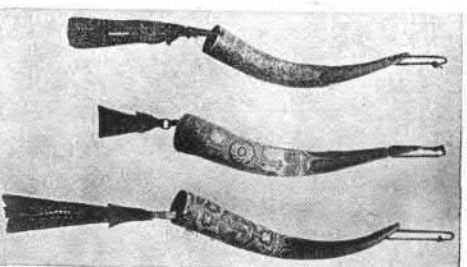
121. Véselt guzsalytalp a Néprajzi Múzeumban

122. Szarusóartó a Népr. Múzeumban

123. Alakos juhászkampók a Népr. Múzeumban

124—125. Fent: fülkék;

lent: porszaru a Népr. M.-ban

telhetett magának elsőbbséget, mert a balladák motivumai egész Európában kerengtek és sokszor szinte megfoghatatlan utakon jutottak el egyik országból a másikba. Vannak természetesen ebben az összefüggésben is eltérések, helyi csoportok, külön nemzeti alakulatok s tévedés lenne azt hinni, hogy a magyar balladát például nem lehet élesen elválasztani a német vagy spanyol anyagtól, vagy a híres skót balladáktól. Az összefüggés arra mutat elsősorban, hogy mindenütt Európában közös magas irodalmi műfaj lehetett az indítója a népi balladaköltészet kialakulásának, másodsorban, hogy a nemzeti elkülönülések mellett is megmaradt Európa népei között az állandó termékeny és termékenyítő kapcsolat.

Az európai népi epikumoknak vizsgálatával a balladák, elsősorban a népmesék területén külön tudományág foglalkozik, az összehasonlító folklóre. Legnagyobb mesterei, még az angolok és a németek előtt s egy egészen új módszernek, az ú. n. földrajz-történeti módszernek a megalapítói, rokonaink, a finnek voltak s mellettük a másik rokonnemzet, az észtek tudósai jeleskednek. Ma is kiváló tudósaink foglalkoznak mindezekkel a kérdésekkel. A magyar népballadák összefüggésének a mintájára ma már joggal beszélhetünk a kutatások nyomán elsősorban a mesék, de bizonyos fokig az európai népballadák összefüggő hálózatáról is. Persze ezen a „hálón” néha igen nagy lyukak, szakadások is akadnak, az azonban bizonyos, hogy a balladák énekmondói nem tisztelték az országhatárokat és sok-sok ballada rokonmotivumát megelhetjük hegyes vidékeken is, térsíkságokon is egyaránt szerte Európában. Emiatt magyar büszkeségünknek egyáltalán nem kell kisebbednie, hiszen a motivumok azonossága, vagy párhuzama ezenkívül aztán többet nem is jelent, hiszen minden nép a maga formáinak s főként tehetségének megfelelően alakítja, építi a motivumokból az alkotást. Motivumot, témát pedig sohasem szabad összetévesztenünk magával a kész művel. Tudjuk jól az irodalomtörténetből is, hogy íróinknál is előfordulnak rokon motivumok, azonos tárgyat dolgoznak fel, sőt pl. Petőfi, Tompa és Kerényi költői versenyükön ugyanegy témától nyertek ihletést. Mégis mennyire különböznek alkotásaik! A hatás, motivumok átvétele, kapcsolata távolról sem jelent minden esetben szolgai mímélést. A magyar nép-

balladák esetében egy ízben sem. Az eredetiség, az érték itt is az alakításban, a nemzeti változatban rejlik. S nemcsak a magyar kutatók véleménye, hogy a magyar népballadák Európa legszebb népi alkotásai közé tartoznak. Minden összehasonlító motívum-kutatással a magyar népballadák ismeretében bátran szembenézhetünk.

Az angol Reed Smith foglalta össze a különböző elméleteket az európai népballadák kialakulásával kapcsolatban. Az egyik felfogás szerint a népballada valójában nem egyéb, mint szájhagyományozott formában való továbbélése egy magasabb irodalmi igényű epikus költészetnek; tehát az egész népballadai világ felsőbb társadalmi osztályok irodalmi formájú epikájának népi átalakítása. Egy másik elmélet meg is határozza a keletkezés idejét s a népballada közvetítő rétegét; eszerint középkori énekes előadók, az énekesek rendje, elsősorban skandináv és angol minstrel-ek útján jutott a néphez ez az irodalmi epika, körülbelül a XII. században. Egy harmadik tetszetős elmélet a középkori egyházban tartott vallásos tárgyú, biblikus elbeszélő énekekből eredezteti a balladaköltés európai gyakorlatát. Ez az elmélet hivatkozik arra, hogy az ilyen vallásos, biblikus énekekből egyfelől a népi dramatikus játékok egy csoportja, amilyen a magyar betlehemes játék európai változatanyaga, másrészt pedig a népballada alakult ki. Viszont van olyan felfogás is, amely a balladát a primitív táncénekekből magyarázza s eredetét jóval messzebbre kitolja, mint a keresztény középkor. Sokáig kedvelt felfogás volt az is, amely szerint a népballada is, a többi népi műfajjal együtt a középkori európai parasztságnak közösségi alkotása volna.

Ezek az elméletek természetesen a legkülönbözőbb módon keresik a maguk igazolását s most nem tartozik ide, hogy sorra megbíráljuk, melyik milyen fegyverekkel küzd a másik ellen. Inkább vegyük röviden szemügyre a tényeket. Az bizonyos, hogy a népballada-költészetnek legrégebb kimutatható nyoma (az Európán kívüli, pl. amerikai balladaköltészet mind európai telepések hatására keletkezett s már ez is mutatja, hogy a primitív táncénekből való eredeztetés nehézségbe ütköznék!) a XII. századig vezet vissza: ez egy vallásos ballada Judásról. Igazi életét a ballada Nyugat-Európában főként a XV—XVI. században élte,

bár természetesen szinte a legutóbbi évtizedekig élt még nyugaton is a népballada. Egyes kutatók a ballada terjedésével kapcsolatban sávokat vontak: először a XII. században Skandináviában s vele majdnem egyidőben Angliában jelenik meg a ballada. Németországban a XIII. században, Spanyolországban a XIV. században és Franciaországban a XV. században jelenik meg. Magyarországon az első komolyan számbavehető nyomok a XV. és XVI. századhoz kapcsolódnak, mint a Szilágyi és Hajmási, a Kádár Kata s még néhány balladánk esetében is. Azonban Eckhardt Sándor kutatásai alapján egy-egy balladánknak műfaji eredetét s alap gondolatát a korai középkorig is nyomozhatjuk, mint például a Párjavesztett gerlice lírai szépségű balladájának esetében.

A ballada műfajával kapcsolatban is jelentős eltérések voltak a kutatók között. Az egyik legnevesebb balladakutató, a német Heusler a balladát refrénes epikus menetű táncdalnak tartotta. Sokan a ballada szót, mint a magyar Erdélyi János is, az olasz ballata, ballare (táncolni) szavakból származtatja, míg mások a kelta eredetű gwaelawd (epikus ének) kifejezésre utalnak. Az egyik meghatározás tehát a balladának inkább refrénes táncdal jellegére, a másik epikus voltára hívja fel a figyelmet. A magyar népballada inkább ez utóbbi meghatározás követelményeinek enged, bár az utóbbi időkben egyes kutatók nyomokat véltek felfedezni a táncének és ballada között, nemcsak a múltban, hanem a jelen népballada-éneklés gyakorlatában is. A magyar balladát, népballadát és műballadát egyaránt Greguss Ágost határozta meg először véglegesnek tetsző formában pályadíjnyertes értekezésében. Szerinte a ballada dráma dalban elbeszélve, tehát egyszerre drámai, lírai és epikai műfaj lenne, a három alapvonásait egyesítvén magában. Ma már jól látjuk, hogy ez a megállapítás nem állja meg a helyét, helyette inkább azt kell mondanunk, hogy a ballada műfaja népköltésünkben gyűjtő fogalom, melybe különböző korból származó epikus dalok tartoznak, ezek egy része lassúbb menetű epikus ének, másik lírai jellegű, virágének-szerű, egy harmadik csoport szaggatottabb, dramatikus jellegű: tehát nem az egyes balladák, hanem maga a műfaj fogja össze e különböző elemeket. Ezeket a különböző rétegeket, példákön keresztül is, sorravezesszük majd.

Ami mármost a magyar ballada eredetének a kérdését illeti, mi is válogathatnánk az európai példákhoz hasonlóan. Nálunk is vannak, akiknek kedvére szolgálna a romantikus elmélet, mely a ballada folytonosságát, ősi korból való származását igazolná, mások szívesebben vennék, ha a balladában csak a magasabb társadalmi csoportok hatásának leszívárgását találhatnák meg. Az igazság az, hogy a ballada eredetét valóban magasabb irodalmi epikumok és a meglévő népi éneklés-mód és hagyományanyag keveredéséből magyarázhatjuk meg. Ennek feltételezését szükség-szerűvé teszi a ballada népi előadásmódja: a szöveghez kapcsolódó ősi dallamok s az ebből kikövetkeztethető ősi előadásmód. Bár természetesen balladáink dallamaira is hatott a históriás énekek zenéje, mint Kodály kimutatta, s egyéb zenei hatások, de népi énekelte epikánk sok értékes, régi stílusú dallamot őrzött meg, tehát a balladát nem tekinthetjük egyoldalúan minden ízében felülről jött alkotásnak.

Amellett a históriás énekektől nem egy helyen primitív motívumai is megkülönböztetik, mint pl. Kádár Kata balladájában a bajtjelző kendő megváltozása. Honti János kimutatta, hogy a Szilágyi és Hajmási ballada szövegszerkezetei közül egy népi formájúnak kellett a legősibbnek lennie. Tehát az eredmény az a magyar népballadák eredetével kapcsolatban, hogy egy ősi népi előadásmódra telepedett rá énekesrendek közvetítésével a magasabb társadalmi osztályok magyar és európai epikus hagyomány-anya-ga. Ebből a kapcsolatból alakultak ki népi hagyományozás és alakítás útján századok során népballadáink. Ez az elmélet megmagyarázza a balladáinkban meglehető ősi formai elemeket, a szájhagyományozás ősi gyakorlatát, a magasabb irodalmi hatások különböző rétegeit és a balladák állandó alakulását, változatait és az európai anyaggal való kapcsolatukat. Érdemes már most vizsgálóra venni, hogy a népi kultúrába milyen utakon juthattak el Magyarországon ezek a balladák, milyen utakon alakult ki az imént ismertetett európai s azon belül a magyar balladák egysége, műfajuknak hasonló törvényszerűségei. Egyik ősforrása a balladák motívumvilágának — tehát nem a műfajának! — a legősibb népi epikus műfaj, a mese s a legősibb világértelmezés, a hiedelem. Így a Kádár Katáról szóló balladánk

döntő motívuma, amely a fordulatot adja: a véressé változó kendő, már megfélemlítő többezerestendős egyiptomi mesékben is. Ezeket a meséket gyermekmúmiák mellett találták, de motívumaik java ma is él különböző nemzetek népi epikájában. Így a Kádár Kata-balladában is. Érdemes ezt a híres balladánkat legalább fő vonásaiban itt idéznünk, hiszen másrésről kapcsolata a ballada másik műfaji forrásával, a történelmi énekköltéssel is nyilvánvaló.

*Anyám, anyám, édes anyám!
Gyulainé édes anyám!
Én évöszöm Kádár Katát,
Jobbágyunknak szép leányát.*

*Nem öngedöm édes fíjam
Gyula Márton!
Hanem vödd el nagy uraknak
Szép leányát.*

*Nem kell neköm nagy uraknak
Szép leánya,
Csak kell neköm Kádár Kata,
Jobbágyunknak szép leánya.*

Az anya kitagadja fiát, aki útnak is indul, de előbb elbűcsúzik kedvesétől:

*Lovakot befogták, utnak indutanak,
Egy keszkenőt adott neki Kádár Kata:
Mikor e szénibe vörösre változik,
Akkor életöm is, tudd meg megváltozik.*

*Mönyön Gyula Márton högyekön vögyekön.
Éccör változást lát a cifra keszkenyön.*

*Inasom, inasom, kedvesebb inasom!
A föld az istené, a ló az eböké.
Fordujunk, mett vörös szén már a keszkenyő
Kádár Katának is immár rég vége lött.*

A balsejtelmek valóra váltak, a kendő igazat mutatott: édesanyja a feneketlen tóba vetette Kádár Katát. Bánatában ő is utána öli magát. Édesanyja ekkor eltemetteti, de a befejezés átkai csak még zordabbá teszik a kegyetlen balladát. A kutatók szerint megformálásának ideje legalább a XVI. századra nyúlik vissza. Irodalmi formában, Telamon széphistóriájában ugyanis ekkor találjuk meg.

Valószínű, hogy balladánk népi megformálása megelőzte a szépirodalmi formát, amit az irodalmi alakból kimaradt ősi motívum is igazol. A ballada, eltérően a nyugateurópai változatoktól, a délkeleteurópai csoporthoz tartozik.

Nem egyszer még a középkori ember hiedelemvilágának, természetszemléletének emlékei élnek népballadánkban a virág-énekek közvetítésével. Ilyen az egyik legfinomabb, legköltőibb népballadánk: A párjavesztett gerlice. Érdeemes megismerkedni vele:

*Búsan bűgő bús gerlice
Kedves társát elvesztette.
Elrepüle zöld erdőbe,
De nem szálla a zöld ágra,
Hanem szálla asszu ágra;
Asszu ágát kopogtatja,
Kedves társát siratgatja:
„Társam, társam, édes társam!
Sohasem lesz olyan társam,
Mint te voltál édes társam!”*

*Búsan bűgő bús gerlice
Elrepüle messze földre,
Messze földre, zöld buzába,
De nem szálla zöld buzába,
Hanem szálla konkoly ágra;
Konkoly ágát kopogtatja,
S kedves társát siratgatja:
„Társam, társam . . . stb.*

*Búsan bűgő bús gerlice
Elrepüle messze földre,
Messze földre folyóvízre.
De nem iszik tiszta vizet,
Ha iszik is, felzavarja,
S kedves társát siratgatja:
„Társam, társam . . . stb.*

Ez a három versszakon keresztül csodálatos szépséggel hül-
lámzó lírai ének eredetét, mint Eckhardt Sándor bebizonyította,
abból a középkori természetfelfogásból veszi, amely szerint az
özvegy gerlice csak száraz ágra száll. Mint költői hasonlat, a kép
előfordul már régi irodalmunkban is, Balassa Bálintnál, Rimai
Jánosnál, Gyöngyösi Istvánnál, gyakori a daloskönyvekben s
népköltészetünkben is. Az európai népköltés is jól ismeri ezt a
típust, de joggal mondhatni, hogy a gondolat legköltőibb meg-
fogalmazása ez az erdélyi népballada.

Összefátozó erő rejlett hegedőseink, énekmondóink, histó-
riás énekeink epikus énekeiben, ezekben az európai epikum
anyaga szintén megjelent s a magyar népi dallamformának
nem egy alakváltozata innen ered. A XVI. és XVII. századi histó-
riás énekszerzők közvetlen utódai ama „csácsogó” énekesek-
nek, akik, Anonymus tanúsága szerint is, a magyar történet
nem egy eseményét foglalták énekbe. Nagy számukról és köz-
kedveltségükről az angol utazgató humanista költő, Philip Sid-
ney még 1573-ból is tudósít. Ebbe a rétegbe tartozhatik balladá-
ink legrégibb típusú csoportja, mint például a két vitéz barát
szökését és szerelmét eléneklő Szilágyi és Hajmási balladája. Ez
énekesrendet lassanként kiszorítják az udvari kultúrából a hang-
szeres zenészek; képviselői lezüllötten, komédiázva, mutatványos
bohócok mesterkedéseivel, a garabonciás diákok mágikus forté-
lyaival jutnak el a paraszti kultúrába. Így adják át a népnek,
ami a magyarországi udvari és európai magasabb műveltségből
az övék lett, hogy azután a parasztság „nagy emlékezete” őrizze
századokon át népi formában énekeiket s a garabonciás diák
hiedelmében alakjukat.

Már előkelőbb utódaik lesznek a históriás énekek újabb
szerzői: deákos műveltségű polgárok, iskolamesterek, katonák,

papok, az országban szertekóborló vándor lantosok, akik a krónikák, széphistóriák európai anyagát szórják el országszerte. Mindez a magyar népballadaköltés eleven termőtalaja marad századokig. Ha balladáinkat írásos emlékekből nem is tudjuk idáig, a XV—XVI. századig megnyugtató módon nyomon követni, azonban a balladák nem egy stíluseleme itt alakul, a formulák egy jórésze ide nyúlik vissza. Kerekes Izsák, Fogarasi István, Kőmives Kelemenné, Budai Ilona s még több más balladánk erre a korra nyúlik vissza.

Erre a korra mutat az úgynevezett bujdosó-balladánk csoportja is. Ezek a balladák a kuruckor bujdosó katonáinak emlékét őrzik a nép ajkán, hangjukból nyomban ráismerhetünk a magyar történet e nehéz fordulójára. Az ismertebb balladák helyett, amilyen Basa Pista balladája, Bándi úrfi, Ideje bujdosásimnak s mások; egy ismeretlenebbet közlök Szeged vidékéről; Kálmány Lajos jegyezte le a múlt század végén. Ha nem is tudnók, hogy Thaly egyik kötetében is megvan e bujdosó ének, a hontalan keserűségből is ráismernénk a korára:

*Siratom magamat,
Elmult napjaimat,
Bizom Istenre dolgomat,
Eligazítja bajomat.*

*Siralmim nem mulnak,
Bánatim újulnak,
Orcámról könnyeim hullnak,
Éngöm a fák is siratnak.*

*Tigris téjjel tartott
Fölnevelő dajkám,
Nem tom, ki vót én mustohám;
Ki bánatyát ruházta rám?*

*Hol vannak napjaim?
Tengörnek habjaji,
Keserűségnek árjaji
Életömnek vig óráji.*

A könyvnyomtatás terjedésével ez a közvetítő és terjesztő réteg, az újabb motívumok plántálója nem szűnt meg, csak átalakult. A könyvnyomtatás terjedésével a népi vásári ponyva, a vásári énekesek szerzései, az úgynevezett képmutogatók szövegei gyilkosságokról, borzalmas halálesetekről éppúgy ösztönzői voltak a nép balladaalkotó tehetségének, mint az előbb felsorolt énekesrendek, műfajok. A múlt században alakul ki erre a hatásra az újabb ballada-stílus, mely már egyszerűbb szerkezetű, lazább, nincs benne a szövegezésnek az az ódon pompája, ami régibb balladáinkat jellemzi. Külön csoportja e balladának a betyárokról szóló költészet, a betyárballadák.

Az előbbi csoportba tartozik Szócs (vagy másutt: Szűcs) Mariska balladája, melyet az ország minden részéből összegyűjtöttek már. A ballada története azért is érdekes, mert Vikár Béla kiderítette, hogy a történet igaz volt: Szócs Máríst valóban boszszúból megölte egy legény s az esetet meg is verselte egy verselő paraszti költő, Uj Péter s nyomon követhető, hogy terjedt el országszerte a főntebb vázolt utakon a történet.

A betyárballadák a szegény nép körében mindenütt nagy visszhangra találtak, bár megállapíthatjuk, hogy elterjedésük köre elsősorban Tiszántúl és az Alföldön észlelhető. Itt közlök egyet saját gyűjtésemből, a híres Bogár Imréről: a ballada minden magyarzkodás helyett mindent elmond magáról. Nyírbátorban jegyeztem le; így hangzik:

*Zavaros a Tisza, nem akar igadni,
Az a híres Bogár Imre átal akar menni,
Átal akar menni, nyerges csikót lopni,
Kecskeméti nagy vásáron el akarja adni.*

*„Csaplárosné, hajja, száz icce bort adna,
Megkinálnám a vármegyét, hogy ne legyenek rabja.”
Huncut a vármegye, nem iszik belőle,
Az a híres Bogár Imre most van a kezébe.*

*Láncot a betyárra, kezére, lábára,
Duni Marcsa, a babája, már hiába várja,
„Nézz ki, Marcsa, nézz ki arany firhangidon,
Most késérik Bogár Imrét aranyszőr paripán.”*

*Harangoznak dére, fétizenkettőre,
Hóhér mongya, Bogár Imre ájjon fel a sziekre.
Felállott a sziekre, felnézett az iégre:
„Jajj Istenem, sok rablásaim most jutnak eszembe.”*

*Huncut a vármegye, meg a szógabiráo,
Kocsijába van befogva a négy lopott csikó.*

A betyárballadák jelentették talán a magyar népballada utolsó állomását: e rövid vázlat keretében végigkísértük valamennyi fordulóján s egy-egy példán keresztül talán sikerült megérzékeltetnem az eltérő stílusokat s egyben az összekötő elemeket is. Csak egy csoportjáról nem szóltam még balladáinknak, a víg balladákról, közülük egyik, a legkedvesebb s legfinomabb, dévaj hangjával Tamási Áron székely figuráit juttatja eszünkbe. Ez is székely: Kriza gyűjtötte.

*Este guzsajasba én éccör émöntem,
Mónár legénkével jádzodozni keztem;*

*Fényes hajnalcsillag bár fő' ne virjadna,
Hogy a szerelömnek vége ne szakadna.*

*Haza kelle mönni majt a guzsajasból,
Anyám is azonba fő' kele az ágyból,*

*Gyöngé nyirág vesszöt frissen elévötte,
Karcsu derekamon hajtogatni kezdte.*

*Ha a mónár legén tiszta gyémánt vóna,
Még se mönnék többet guzsajosba hezza.*

Az eddigiek során megismerkedhettünk mind a magyar, mind pedig az európai ballada keletkezésével, alakulásának útjával, motívumvilágával, a példákból megismerhettük balladáinknak különböző történeti stílusait és sor került a ballada előadásmódjára, hagyományainak közvetítőire. Azt nem is kell külön hangsúlyoznom, hogy a balladák is mindig énekelt előadás-

ban szólaltak meg a nép ajkán, a zeneértő meglelheti Bartók, Kodály lejegyzéseiben legszebb balladáinkat, sőt már hang-
lemezről is hallhatja, hiteles népi előadásban.

Láthattuk s az eddigiek alapján könnyen megérthető, hogy egy ilyen sokféle anyagból, különböző időkben összekerült új „műfaj”, mint a népballada is, alig határozható meg egységesen, megnyugtatóan egyértelmű definícióval. Greguss neves meghatározása is erőltetett volt és sokkal inkább a műballadákat (főleg Arany Jánoséit) tartotta szem előtt. Ha az eddigi jellemző megállapítások mellé még közös meghatározó jeleket akarunk felvenni, akkor — a tréfás balladák kis csoportjának ki-
kapcsolásával — a tragikum állandó jelenlétére kell utalnunk. A ballada a népi alkotások világában az egyedüli tragikus műfaj, egyedül a balladákban mutatkozik meg, hogy a népnek is van érzéke a végzet, a bűn, az összeütközés, a sorscsapás tragikus emberi élethelyzetei iránt. A balladában megnyilatkozó tragikumot a változhatatlan végzet irányítja: a balladák hősei tudják, hogy sorsukon, életük képletén nincs módjuk változtatni, nyitott szemmel zuhannak a tragédia fekete örvényeibe. Ez a másíthatatlan, végzettől meghatározott tragikum jellemzi balladáink java-résztét. A darabos, súlyos sorok, régi dallamok mögül az emberi érzések legmélyebbike, a tragikum átélése bontakozik ki s teszi a magyar balladákat népi műveltségünk legmagasabbrendű alkotásaivá.

A magyar népmese

A magyar népmeséről szólva legelsőbben is Arany János komoly és csöndes szavai jutnak eszünkbe: e szavakban is megnyilatkozik kora magyar íróinak és tudósainak igénye a hiába kutatott ősi magyar eposzra, a nagy hőskölteményre, a vágyakozás a hősi magyar mult ősmundái után: hogy ebben se legyünk szegényebbek Európa más népeinél. Ahogy a romantikus népmese-kutatás világhírű mestereit, a német Grimm testvéreket is a német mondakör feltárásának gondolata ösztökélte népmonda- és népmese-kutatásaikban, Arany János is népünk meséiben kereste a nagyrangú magyar mult tanubizonyságait. Nemcsak naív eposzunkról frott kitünő tanulmányában töpreng ezen, de

egy-egy bírálatában is kísérti ez a feltevés, ez a remény. A Merényi László gyűjtötte és átdolgozásában megjelent népmeséket bírálgatva, így hangsúlyozza a magyar népmesék gyűjtésének a fontosságát: „Nem célunk itt a mesegyűjtés fontosságára bővebben kiereszkedni. El van ismerve nálunk tanultabb nemzetek által, kik e naív elbeszélések felkutatásában is megelőztek bennünket. Csupán azt jegyezzük meg, hogy ez nekünk még fontosabb, mint bárhol a kerek világon; mert ős eposzunk eltűntével majd semmink sincs, hol az egyetemes népszellem nyilatkozását megleshetnők, kivéve a mese”.

Eddig Arany János szavai. Mindenekelőtt a vágy szól belőlük örökre elvesztett hősi eposzunk után, amely a honfoglalás s a megelőző idők életét tárhatná fel, de megnyilatkozik Arany bölcs óvatossága is: nem kívánja a mesék tartalmában keresni azt az elsüllyedt multat, hanem megelégszik a mesék szellemében rejlő ősi magatartás, szellemiség felismerésével. Azóta tudományunk átjutva egy meddő kétkedési, csupán rostálni tudó korszakán, még Aranytól is tovább merészkedett és népmeséink motívumaiban, egy-egy elemében valóban a honfoglalás előtti magyar mult megőrzött jeleit véli fölismerni.

De már Arany János értékelő mondatai is figyelmeztetnek arra, hogy a népmese nem valami megvetendő s lenézésnél egyebet nem érdemlő műfaja az emberi szellemnek, ahogyan sokan vélik. Sokkal több annál, hogysem csak egyetlen társadalmi osztály, a parasztság, kezdetleges, darabosan fogalmazott epikumának tekinthetnők: az egész emberiség egyik csodálatos alkotása a mese, érthető, hogy költők és tudósok szeretetét és érdeklődését a mai napig is annyira vonzza. Arany előbb idézett bírálatának egy másik jelentős megállapítása kiindulásában különösképpen egyezik Babits Mihálynak egyik gondolatmenetével. Mindketten aggodalommal és a művelődés örökebb értékeit féltő tekintettel szemlélik a könyvnyomtatás elhatalmasodását. Az irodalmi és hírlapi termelés roppant arányai félelemmel töltik el mindkettőjüket, hogy ez a mindjobban növekvő mennyiség kiöli a minőség iránti érzéket az olvasóból és lassan megöli a komoly irodalom igazi szellemét is. Babits Mihály a magas irodalom multját említi fel érdemes példának, mikor jóval kevesebb volt az olvasnivaló, de az író és olvasó is jobban megbecsülték, tiszt-

telték az alkotást. Arany János pedig az elhatalmasodó irodalmi termelésről a népmese világa felé fordítja elkedvetlenedett tekintetét. Érdemes elmondani itt véleményét: „Míg napjainkban akármely silányság utat lelhet a sajtóban, vagy legalább írott betű segélyével fönnmaradhat, mint örökös hiba: ama folyók partjain, tábori tüzeknél, sátor vagy Isten szabad ege alatt hallgató nép visszautasítja, ami nem életrevaló; s ha mit elfogadott, kellett abban lenni valami derekasnak, méltónak, hogy emlékezetbe vésse, tovább adja, firól-fira örökítse.”

Míg Babits képzeletében a kódexmásoló barát meghajlott alakja jelent meg, ki előtt a szent szöveg minden szava fontos és elhanyagolhatatlan, addig Arany a mesemondó magyarokat idézte elének, kik a szájhagyományozás gyakorlatával elválasztják az ocsút az értékestől, s csak a maradandót kapja közülük szárnyára az emlékezet. Mindegy, a két példa egyet fejez ki: a két magatartás egykép az alkotás áhítatosabb tiszteletét jelképezi, a nagyobb felelősséget és az értékek szigorúbb kiválasztását. Így hát bevezetőül is leszögezhetjük, hogy a mesemondás szellemében is az a magasabb alkotói erkölcs és magatartás jelentkezik, melyre legnagyobb írónk, elvágyszakozva koruk silányságából, áhítózza gondoltak.

Nem szükségtelen még ma sem a népmeséről, vagy akár vele kapcsolatban az egész népi műveltségről szólva ilyen védővédekező szempontokat felemlgetni, hiszen még a mai napig is a népi kultúra és egyes alkotóterületei, mint a népmese is, a legkülönbözőbb megítélések játékszerei. Frobenius, az afrikai népmeséknek ez a nagy kutatója, gúnyosan írja valahol, hogy nemcsak a tétova laikusok, de nem egyszer még a néprajz hivatott művelői előtt is a különböző primitív kultúrák nem egyebek, mint összehordott múzeumi tárgyak, adatok cifra halmaza. Elmondhatjuk ezt a szigorú megállapítást a paraszti műveltség szemléletével kapcsolatban is. Néprajztudományunk egy korszakában éppúgy, mint a laikus szemlélő, valamiképp csak ámuldozó csodálkozással, mintegy megbabonázottan tekintett a különböző primitív és paraszti műveltségre. A nyugateurópai műveltség sajátos gondolatrendszeréből nézte ezeket a számára teljesen idegen kultúrákat, alkotásokat és megérteni, átélni, mint igazi kultúrát,

igazi humánusmot nem tudta s nem is nagyon akarta. Mágikus varázslások, ijesztő táncok, színes ruhák, furcsa edények, faragások és még furcsább mesék exotikus, múzeumi világának tekintette ezeket a műveltségi formákat. Arra, hogy ez az állítólag zavaros fonadék ugyancsak az emberi léleknek lenne egyik önmagában következetes megvalósulása, hogy ezekben a mesékben, dalokban és faragásokban is az önmagát kifejezni s megörökíteni törekvő emberi szellem nyilatkozna meg, jóideig igen kevesen gondoltak. Ma már a tudomány mindenütt másképp gondolkodik minderről, s jól látja, hogy a néprajz is humanista tudomány, sőt az emberiség alapvető kérdéseivel, az emberi szellem, tudat kibontakozásának, tapogatózásainak legizgatóbb kérdésével foglalkozik.

A magyar népmesékhez is csak a minden igaz alkotásnak kijáró alázattal közeledhetünk, azzal az alázattal és szeretettel, ahogy Arany János tekintett rájuk. Egyébként titkait soha meg nem fejthetjük, s nem érthetjük meg sohasem azt, ami gyermekek, parasztok és költők előtt minden időkből oly magától értetődő volt, a mesének csodálatos világát.

Ha népmeséinket forgatjuk s különösen, ha gyűjtőként egy-egy olyan faluban ülünk le mi is a beszélő mellé, ahol még eleven a mesélés gyakorlata s úgy hallgatjuk hosszú órákon keresztül az egymást követő kalandokat, történeteket, első meglepetésünk az lesz, hogy a mesében nem történik soha semmi csodálatos, nem történik soha semmi hihetetlen: minden a maga helyén és szükségszerűen van úgy, ahogy van. Ez első hallásra különösen hangozhatik, pedig így igaz. Csak az avatatlan s a mesék bűvös köréből kimaradt ember tekinti lehetetlen csodáknak a mesehősökkel, kiskanászokkal, királykisasszonyokkal történő kalandokat. Előtte, a hitetlen s csak e világból gondolkozó hallgató előtt természetesen a menekülő szerelmespárnak tová és rajta uszkáló vadkacsává alakulása a gonosz üldöző félrevezetésével, a kacsalábon forgó vár a sárkányoktól elragadott királylányokkal, az özzé változó kicsi királyfiú történetei merőben valószínűtlenek s csodálatosak. Pedig aki mesét hallgatott, vagy igazi beleéléssel olvasott, sohasem figyelhetett meg e csodás részek elmondásánál valami különösebb hangsúlyt, a csoda kiemelését. A me-

ésben a nép ajkán a csoda természetes eleme a történetnek, csak irodalmi fokon, a mi magas irodalmunkban válik különös, misztikus hangsúlyozott részletté. Oly természetes a népmese világában a csoda s a griffmadáron való utazás, mint a mi szürkébb világunkban a hétköznapi élet s a megszokott közlekedési eszközök.

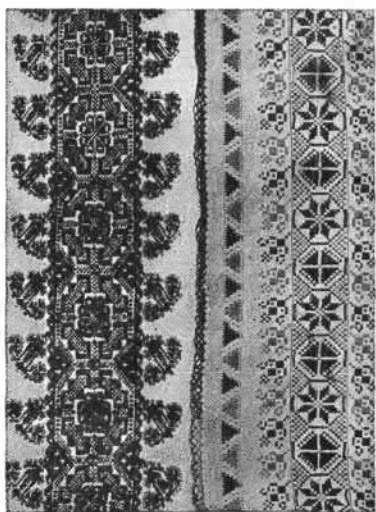
A mesére éppen az a jellemző legelsősorban is, hogy benne a csodák világa az igazi, a rendes világ s a csodák törvényei a megszokottak, tehát semmi különös, kiemelkedő hangsúlyuk nincsen: minden úgy történik itten, ahogy kell történnie s a sárkány, az üldöző boszorkány éppúgy megtartják a szabályokat — a mese szigorú etikettjét —, mint a menekülő szerelmesek, a furfangos pásztor s a többi is mind, a mesék örök alakjai. Chesterton egyik mulatságos tanulmányát a mesei világ törvényeinek, rendszerének szentelte s megállapította, hogy önmagában következetes a logikája s Tündérország törvényeit minden épeszű embernek természetesnek kell tartania, hogyha ezt a logikát megértette. Ez a világ, ezek a mesei törvények teljesen függetlenek a mi földi világrendünktől, de egyik vérbeli mesemondó vagy mesehallgató sem kételkedik, amíg valóban benne él a régibb paraszti hagyomány szellemében, hogy ez a merőben másfajta világ szintén igazi és létező, vagy legalább is valamikor létezett világ. Az már a mese életének egy későbbi s az elmúlás első jeleit magában hordozó kora, amikor a meséket, mint „meséket”, azaz hazug s csupán szórakoztató történetekként kezelik.

A mesének, a magyar mesének is, tehát első jellemvonása, hogy benne a csoda, a hihetetlen legközönségesebb és legállandóbb tényezője a világnak, nem is „csoda” hát, hanem az emberi életnek egyik lehetősége: mindennap találkozunk vele s az ügyes és sorsának jó kovácsa, aki élni tud a felbukkanó alkalommal. Jutalmul el is nyeri mindig valahol a fele királyságot. Amint a neves külföldi és magyar kutatók is megállapították, a csodának s az úgynevezett csodás elemeknek ebből a sajátosság kezeléséből következik a mese világának minden további törvényszerűsége s mi megjegyezhetjük, hogy ez az a titok, amit a magas irodalom úgynevezett irracionális, titokzatos alkotásai sohasem tudtak utánózni, egnéhány zseniális kivételtől eltekintve, a han-

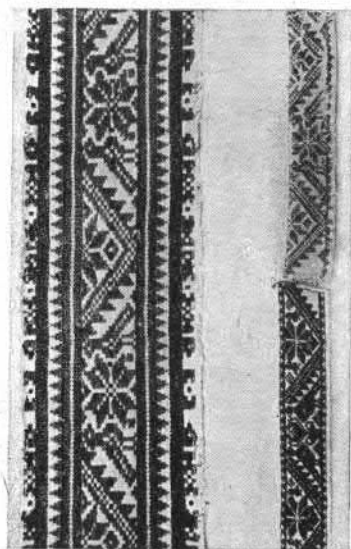
got mindig elvették. A csodát mindig is nagyon különös, esetleges elemnek állították be, nagyon is kiemelték, holott a népmese semmi különöst sem lát abban, hogy a kis ványadt gebe egyszerre csak megrázkódik, parazsat eszik s elrepül, táltosként, mint a gondolat. Ennél sokkal többet is kell még csinálnia, segítenie kell a gyámoltalan hősnőn, s a csodák úgy rajzzák körül, mint a pusztai lovat a legyek.

A csoda tehát a népmesében nem betét, nem beillesztett részlet, hanem az egésznek értelmezője, végső elve s egyben minden napos légköre: egyszerre elmaradhatatlan és megszokott. Jellemeinek ez a kettőssége adja meg népmeséinknek varázslatát, a valóság fölötti lebegését s egyben ugyanakkor különös hitelességét. Mindnyájan érezzük, hogy a mese világa merőben különbözik a mienkétől, de elfogadva az első mondatot, minden bekövetkező kalandot, eseményt hihetőnek, sőt egyenesen szükségszerűnek érzünk. Valóban a sárkányokkal csak természetfeletti erők segítségével lehet megküzdeni, a gonosz boszorkány cselvetéseit csak a táltos segítségével kerülhetjük ki s az a bolond, aki azt hinné, hogy a mi világunk eszközeivel s erőivel küzdhetne meg ellenük. Aki mesehallgatás, meseolvasás közben nem fogadja el ezt a tételt, soha sem érti meg a mesét s úgy fest, mint aki kínai nyelvű tréfákon nevet, holott nem ért belőlük egy szót sem.

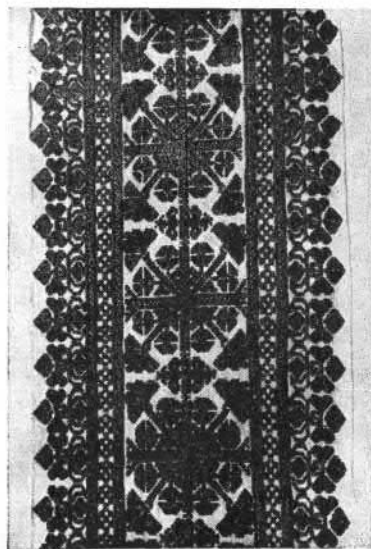
A népmeséknek ezt a csoportját nevezik tündéries mesének, ez a paraszti mesevilág legismertebb műfaja. Magyarországon is szebbnél-szebb változatokat ismerünk és még napjainkban is számtalan ilyen mesére bukkanhat a néprajzi gyűjtő eldugott kis falukban. Egy rövidebbet idéfrok, hogy a meséről mondottakat igazolja. Kriza János székelyföldi gyűjteményéből, a háromszéki mesék közül való. Kriza „Rózsa vitéz” címet adott neki. A mese ismeretes az ország más részéből is, aminthogy ismeretes Sziciliában, Németországban, hol már a Grimm testvérek is lejegyezték s még sokhelyütt másutt Európában. Azonban, ahogy olvassuk a mesét, az édes székely nyelvjárásban pergő mondatokat, egyszerre megérthetjük, hogy a nemzetközi mese mennyire magyarrá válhatik, s hogy nem a motívum, hanem az egyes nemzetek körében kialakuló változat a lényeges. Így mesélték a háromszékiek a múlt század közepén ezt a mesét:

126. Fent: erdélyi szálánvarrott, lent: palóc szőttés

127. Fent: tardi szőttés, lent: tardi keresztzemesesek

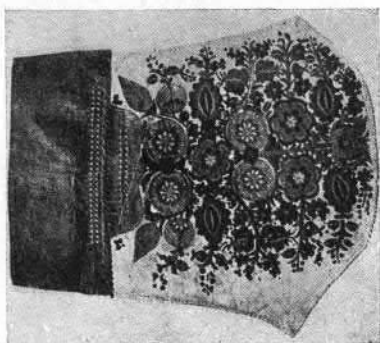
128. Torockói lepedővég

129. „Kakasos“ lepedővég a Balatoni Múzeumban (Keszthely)

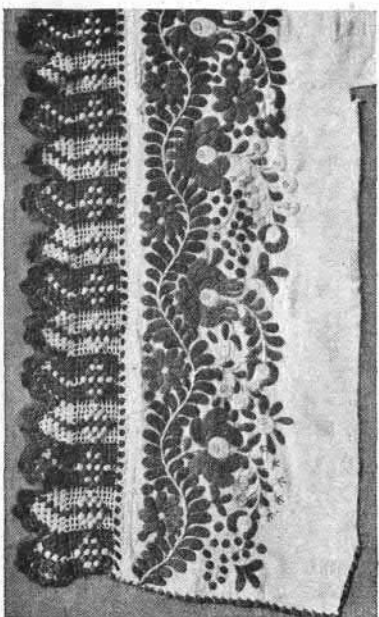
130. Ujjas ködmön Baranya vm.-ből
a Népr. Múzeumban

131. Ködmön ujjas
a Népr. Múzeumban

132. Szűrhimzés

133. Mezőkövesdi íng ujjas

134. Szíronyozott szíjvégek
a Népr. Múzeumban

135. Partlak a hőmezővásárhelyi múzeumban

Vót egy kirájnuk három fia. Ellenség ütött az országra, azt elfoglalta, a kiráj elesett. A kirájfiak jó vadászok vótak, s hárman három vadászszóval odébb állottak a veszedelem elől. Sokáig mentek, azt sem tudták hova: végre egy legmagosabb havastetőn, a hol az út elágazott, meghatározták, hogy vájjanak el egymástól, s külön-külön próbájának szerencsét.

Arra egyeztek, hogy a tető pontyára egy magoss fa hegyibe állítsanak fel egy hosszú póznát, arra egy fehér kendőt, arra mindegyik jól ügyejjen, s mikor a kendőt véresnek lássa, indujjon tesvérei után, mett akkor valamiknek veszedelme van.

A küssebb, a kit Rózsának híttak, halfelé indult, a másik kettő jobbfelé. Rózsa, mikor a hetedik havasba es bėjutott jó messze, meglátott egy szép kastéjt s abba bétért, mint fáratt utazó, hogy ott meghájjon; megtelepedett egy házba.

Megnyilik este nagy dörömbözéssel a kastéj kapuja, s hát hét nagy óriás áll be az udvarra, s onnét a házba! akkora vót mindegyik, mind egy nagy torony.

Rózsa ijettibe az ágy alá suhant: de az óriások mihent beléptek, egyik azt monta: Czih! miben Ádám-büz van itt! Megkeresték, Rózsát megkapták, eszszapritották, mind a torsát, s az ablakon kihánták.

Réggel az óriások megint elmentek keresetre. A bokorból elémászott egy szép leánfejű kégyó s a Rózsa testinek minden kicsi darabját esszeszette, szépen esszerekogatta s mind monta: ez idevaló, ez idevaló, forrasztó füvel megkenegette, s egy közel való forrásból élőhaló vizet hozott, aval meglocsolta. Rózsa eccer csak talpra szókótt, s most héccerte szebb s erősebb lett, mind azelőtt. Akkor a leánfejű kigyó es a kégyóbőrből hónyajjig kimaratt.

Rózsa, hogy ojan erős lett, megbizta magát, s este nem butt az ágy alá, hanem az óriásokat várta haza a kapuba. Azok megérkeztek, s kütték előre a szógáikat, hogy azt a hitvány Ádám-maradékot esszemorzsojják; de azok nem birták meg, magiknak az óriásoknak kellett, hogy őt esszszapritsák. Más réggel megint a leánfejű kégyó életre hozta; ő maga pedig övig butt ki a kégyóbőrből. Rózsa kéccerte erősebb lett most, mint külön egy darab óriás.

Akkor este es megölte őt a hét óriás: ő pedig a szógáikat mind megölte, sok óriást es megsebzett. Réggel csak magikra mentek el az óriások. A kégyó Rózsát most es feltámasztotta. Rózsa erősebb lett, mind a hét óriás együtt, ojan szép, hogy a napra lehetett nézni, de reá nem. A leány es a kégyóbőrből egészen kikerekedett: be kedves, szép teremtés vót!

Ekkor egymásnak dógikat, életiket elbeszéltek. Elbeszélte a leány, hogy ő es kirájvérből való: hogy az ő apját az óriások ölték meg, s országát elfoglalták; hogy az az ott való kastéj az ő apjéé vót, s onnét járnak ki mindennap, hogy a népet saccojják: ő maga pedig egy jó kuruzsos dajkájának segítségével változott kégyóvá, s megeskütt, hogy addig kégyóbőrbe marad, míg az óriásokon bosszuját állhassa; de most jól lássa, hogy ha lerepedezett es rólla a kégyóbőr, céjját érheti, mett Rózsa ojan erős, hogy könnyen megfelelhet mind a hét óriásnak. Rajta hát, Rózsa, posztisd el őket! nem leszek háládatlan.

Rózsa azt felelte: Kedves szép leány! te nekem életemet három izben attad vissza, a hát én ne tartoznám-e neked azt meghálálni? Legyen tiéd az életem s egész magam!

Egymásnak hóttig való szerelmet esküttek; s igen jóizün tőt el a nap egész estig.

Mikor este az óriások megérkeztek, Rózsa így szólott hezzik: Ugy-e bár sok gazember, hogy háromszor öltetek meg? most azt mondom, hogy ma ezen a kapun egyiketek sem teszi bé a lábát, hiszitek-e? víjjunk meg! Azok nagy méreggel reamentek, de most nem úgy lett, mint az előtt kéccer; rendre őket mind megölgötte, akkor a kócsokat a zsebikből kezilhez vette, a kastéjnak minden szegelikát eszematatta, s látta, hogy bátorságba lehetnek, mett mán övék a kastéj. Az éccaka csendesen tót el. Reggel a kastéj udvaráról Rózsa elnéz a havastetőre, a fejér kendő felé, s hát lássa, hogy egészen véres! Megbusul, s mongya kedvessinek: Menem kell, hogy a két bátyámat felkeressem, mett rosszul van dógik; várj vissza engem, mett ha őket feltalálom, minden bizonynyal visszajövök! Aval felkészült, kardot, nyilat, forrasztó füvet s élőhaló vizet vett magához, s éppen arra hejre ment, ahol elváltak vót. Utyába lőtt egy nyulat. Mikor odaért, onnét azon az uton indult el, merre bátyjai mentek vót. Talál egy kicsi házikót, az előtt egy fát; ott megállapodott, s hát a két bátyta két vadászkutyája láncsal meg van kötve! azokat előggya, tüzet csinál, s a nyulat sütni kezdi. Amind sütné, hajja, hogy a fán valaki dideregve azt kiáltozza: Jaj, mind fázom! Kiszöll s azt mondgya reá: Ha fázol, jere bé, fütözzél! Az azt mongya: Igen, de félek a kutyáktól! — Ne féjj, mett azok becsületes embert nem támadnak meg! Hiszem, mongya az a fáról, de még es ne! vesd közikbe ezt a hajszálat, hadd büzőjjék meg azt előbb, s arról engem es meg-esmernek! Veszi Rózsa a hajszálat, s a tűzbe veti. A fáról leszáll egy vén boszorkán, bémenyen, s füttözik; felhuz az es egy nyássra egy varasbékát, sütni kezdi. Amind sütné, mondani kezdi Rózsának: Az az enyim, ez a tiéd! aval vet feléje. Rózsa nem állhassa, kirántsa a kardot, hezzá csap a boszorkánhoz, s hát a kard egy hasábfává válik.

Neki menyen a boszorkán, hogy megöjje Rozsát. Azt mondgya: No most vége neked es! testvéreidet es én öltem meg bosszúból azért, hogy hét óriás fiamot megölted! Rózsa neki uszitsa a kutyákat, s azok addig fogják, hogy vért eresztenek rajta; a vér a kadból lett hasábfára cseppen, s abból megént kard lesz; kapja azt Rózsa s lecsapja véle a boszorkán balkarját; erre a boszorkán megmutassa neki hova temette bátyjait; süjt még egyet Rózsa karddal, s aval a boszorkán Pulu-tóhoz kötözött.

Rózsa kiássa bátyjait, azoknak esszedarabolt testit esszerakta, forrasztó füvel eszeforrasztotta, élőhaló vízzel feltámasztotta. Azok mikor szemiket kinyitották, s Rózsát megpillantották, mind a ketten azt mondták: Jaj, de sokat alvám! Sokat bizon, azt mondá Rózsa, de ha én ide nem jövök vala, még többet alunnátok! — Elbeszélétk neki, hogy elválások után csakhamar meghallották, hogy az ellenség országikból eltávözött, s amind visszatértek, ugy akartak, hogy egyik, a nagyobbik haza mennyen s igazgassa az országot, a másik pedig keresse fel Rózsát; befordultak a küs házikóba s a vén boszorkán ott ugy bánt véllik, mind ahogy Rózsával es akart volna.

Rózsa es elbeszélte nekik, mikén ment keresztül, es ezt monta: Te nagyobb bátyám menny haza, üjj bé apánk országába! Te pedig, küssebb bátyám, jere velem s igazgassuk ketten azt a nagy országot, mejikbe az óriások hatalmaskodtak! Itt elváltak, s mindegyik elment a maga hejyre. Rózsa feltalálta szép kedvessit, a ki már magát úgy elbusulta vót utánna, hogy szinte megepett, de hogy Rózsa megérkezett, egészen felvidult. Az óriásoktól megmentett nagy országot kezeikre vették;

Rózsa s a kedvese esszeköttek, nagy lakadalmat csináltak, eleget vendégeskettek, a menyasszonyt jól megtáncoltatták; s ha meg nem hótak, maig es élnek. Kerekegyenek egy tojásbéjba, s hónap legyenek a kjetek vendégei!

Eddig a mese, a legkurtább ilyenemű magyar mesék közül való s mégis teljesen magában foglalja e műfaj minden vonását, a csodákat, a titokzatos segítséget, varázsos átváltozást; felbukkannak benne a veszélyt jelző kendőnek — találkoztunk már vele Kádár Kata balladájában, — óriások, boszorkányok, halottak életre kelésének mesei motívumai, s egyben stílusában is megfigyelhetni a teljes epikai hitelességet, az elmondás hívő biztonságát. Mondottam, hogy a meséknek a paraszti műveltségben teljes epikai hitelük volt s későbbi, romlott jelenség az, hogy a mese egyértelmű a kitalált, hazug történettel. Magam is több ízben meggyőződtem arról, hogy mesemondás közben a hallgatók és a mesélő mennyire azonosulnak a történet hőseivel s még azok is, akik jónéhányszor hallották már, együtt aggódnak a többivel s együtt örvendenek. A beleélést egyetlen közönségben sem találhatjuk meg annyira, mint a meséket hallgató parasztság körében.

Sok ethnologiai elmélkedés fűződik a mese keletkezéséhez s ahhoz a problémához, hogy mi magyarázza meg ezeknek a csodás történeteknek nagy benső hitelességét s egyben a hallgatók közötti hitelüket. Voltak, akik az álomból, mások az emberiség tudatalattijának feltöréséből, mások ősi mitológiákból vették a magyarázatot. Van olyan elmélet is, amely szerint a mesében az ember lappañgó, egyéni és szociális vágyai törnek a felszínre és kapnak maradandó formát. Való igaz, hogy a paraszti mesékben erősen működik ez a vágy-tényező: a paraszti mesék világát, a csodák alakulását minden biztonnyal erősen befolyásolja az elnyomott, nehéz sorsban élő nép magasabbra vágyakozása s e vágyának alig akadt régebben más csitítója, mint a mese szép káprázataival.

A népmese csakis bontatlan s egységes paraszti kultúrákban élhet, aminthogy a primitívek meséi, epikus történetei is csak addig élnek, mig kultúrájukat szét nem bontja az idegen hatás. (S élhet a gyermekszobában, hogy a városról se feledkezzünk meg.) Mihelyt ez a kultúra, a régibb primitív vagy paraszti szemlélet megbomlik, múlóban, átalakulóban van a mese is, idegen, oda

nem illő elemekkel keveredik s mindegyre laposabb s a mi valóságunkhoz tartozó epikumok váltják fel. Vagy, mint a keleti meseirodalomban történt, átalakul s a magas irodalom bonyolult formáin keresztül műalkotássá válik. Mese az európai művelődés területein csakis a parasztságban alakulhat és fejlődhetik saját törvényei szerint. (Érintkezéseik ellenére is más világ az európai irodalmi mese világa, háttere, bár egyes elméletek szerint az európai népmese is irodalmi formáktól kapta eredetét.) Amint az antik epika is a legszorosabb összefüggést mutatja az antik életformával és mitológiával, ugyanúgy népmeséink is elválaszthatatlanok a paraszti életrendtől és hiedelemvilágtól. A babonák, hiedelmek, törvényszerű szokások e nagyon is bonyolult és zárt világában élhette a mese csupán a maga életét, minden más légkörben el kellett pusztulnia, vagy hogy helyesebben fogalmazzunk: a benne meglévő s elpusztíthatatlan teremtő erők a kultúraformák változásával, emelkedésével, ha úgy tesszük, átalakultak. Ezt az átalakulást figyelhetjük meg az európai irodalom epikumainak, nevezetesen a regénynek történetében is.

Eddig a népmesék csak egyik, bár valójában a legjelentősebb csoportjáról, az úgynevezett tündéries mesékről beszéltem. De a népmese egyéb csoportjairól sem szabad megfeledkeznünk. Így a magyar népmese irodalmának nem is egy kiváló alkotása a tréfás mesék csoportjába tartozik. Ezek a mesék, ha nem egyszer átjátszanak is a tündéries meséknek csodákkal átszőtt világába, vaskosabbak és reálisabbak az előbbieknél, s bizony néha eléggé kiméletlen humorral mulatnak a gyöngébb botladozásain, s ha a gonosz póruljár, hát a tréfás mesékben alaposan elveszi büntetését. Kemény, szinte kegyetlen humorú vigasság ez, nyomban megérezhetjük, hogy ezek a tréfák csak a nehéz, sokszor alig elviselhető sors ellenében születtek, vagy vertek gyökeret a nép hagyományai között. Ezekben nem a csoda, hanem a groteszk elem az uralkodó, rokona a csodának. Sokszor ezekben a kis tréfás történetkékből is fejetetejére áll a világ, de nem mindig azért, hogy a felsőbb igazságok jelképeivel vigasztaljon, mint a tündérmesék erkölcstana, hanem csupán az elképesztés, megnevettetés kedvéért. Példának álljon itt Török Károly csongrádmezei gyűjtéséből egy hazudós mese, amely különben az emberi hiúságot is derekasan kifigurázza:

Egyszer volt, hol nem volt, még az óperenciás tengeren is túl volt egy szegény ember, volt annak három fia. Egyszer a király kihirdette az egész országban, hogy annak adja a leányát, aki előtte olyat tud mondani, amit ő el nem hisz; meghallja ezt a szegény ember legöregebb fia, akit Péternek hívtak, kapja, fogja, elmegy a királyhoz, megmondja egy szolgának, hogy ő beszélni akar a királlyal. A király mindjárt gondolta, hogy mit akar a legény, de nem mondta senkinek, csak azt parancsolta, hogy eresszék be tüstént. Pedig akkor már annyi királyfi, meg isten tudja micsoda nagy úr megfordult a király előtt — akik közül mindegyik a királykisasszonyt akarta volna elvenni —, mint a csillag az égen, mint a fűszál a réten: de biz ott egy se tudott olyat mondani, amit a király el ne hitt volna. Bement hát Péter a királyhoz, köszön neki:

— Jó napot adjon isten, király uram!

— Adjon Isten neked is fiam! Hát mi járatban vagy?

— Én bizony házasodni akarok, uram király!

— Jól van fiam, de hát aztán mire vinnéd az asszonyt?

— Tudja az Isten! majdsak eltartanám valahogy... Az apámnak van egy háza, meg egy kis földje is.

— Elhiszem fiam, — mondja a király.

— Aztán meg van három darab marhánk is.

— Azt is elhiszem.

— Most nemrégiben a tőzek annyira meggyűlt az udvarunkban, hogy már nem is fértünk tőle.

— Elhiszem.

— Egyszer azt mondja az apánk: Fiaim hordjátok ki ezt a dudvát arra a kis földre, majd talán használ neki valamit.

— Elhiszem.

— Hanem tévedésből a szomszéd földjére hordtuk mind egy szálig.

— Elhiszem.

— Mikor már ez is meg volt, haza mentem, megmondtam az apámnak.

— Elhiszem.

— Akkor aztán én, az édesapám, meg a két kisebb testvérem, úgy négyecskén kimentünk a földünkre.

— Elhiszem.

— Aztán megfogytunk a szomszédunk földjének a négy sarkát, felemeltük, mint az abroszt szokás és a dudvát róla a mi földünkre fordítottuk.

— Elhiszem.

— Azután a földünket teleszórtuk fűmaggal.

— Elhiszem.

— Oszt olyan sűrű erdő nőtt rajta, hogy ki látott olyat, ki nem!

— Elhiszem.

— Az apám aztán sajnálta kivágni azt a gyönyörű fákat: hát vett egy farka disznót.

— Elhiszem.

— Aztán a fölséged öregapját megfogadta kanásznak...

— Hazudsz! Akaszt... — Hanem a királynak hirtelen eszébe jutott fogadása, rögtön papot, hóhért hívatott, a szegény ember fiával összedatta a lányát, csaptak

akkora lakodalmat, hogy hét országra szólt a híre, még az árva gyermeknek is akkora kalácsot adtak a kezébe, mint a karom; volt lé, meg lé, hát még a sok hús nélkül való lé!

*Gallér híján köpönyeg,
Hazudtam, mert volt kinél.*

Eddig a tréfás mese. Befejezésének verses csattanója is mutatja, hogy a tréfás meséket nem övezi a hitelességnek az a légköre, mint a tündérmesékét, szórakoztató jellegük csupaszabban megmutatkozik.

A nép a maga körében mesének tart minden prózában elmondott történetet, s az ilyen elbeszélőműfajokat a mese, mesélés közös kategóriájába vonja össze, a különbségeket alig érzi. A jelentésváltozás során a szó értelme annyira tágul, hogy egyes helyeken már mesélés alatt értik akár a politikáról való esti beszélgetést is, a mesélő egyéni kalandjait a hadifogságban, stb. A mesék világában külön csoport a mondáké, a történeti mondáké, mint a Mátyás királyról szóló ismertebb történetek, anekdoták, helyi mondák egy különös alakú hegyhez, váromladékhoz, régi történeti eseményhez, személyhez, mint a Mátyás király mellett Rákóczihoz, Rudolf királyfihoz fűződő helyi mondák. Külön csoport a vallásos történeteké, a Krisztus és Szent Péter földi vándorútjáról szóló tréfás-tanulságos történetek, melyekben rendszerint Péter a kárvallott, s esetéből a földi ember is tanulságokat, erkölcsi szabályokat vonhat le a maga életére is. Ez a műfaj, mint tudjuk, a keresztény középkor óta kedvelt Európa népeinél. Idetartoznak eredetmagyarázó történetek is, pl. a Tisza eredetéről, girbe-gurba folyásáról, s a többiek. Ezek a műfajok annyira ismertek, hogy példát rájuk felhozni nem is szükséges. A mesék körébe vonhatjuk azokat a babonás történeteket, hiedelmek epikus elmondásait, melyekben a parasztság babonás gondolatvilága epikus formában nyilatkozik meg; ezek felkutatása még csak nemrégiben indulhatott meg.

Ezek az alapvonások jellemzik a magyar népmeséket, bár nem lehet titok az előző fejezetek után, hogy ezek jellemzik nagyjából Európa többi parasztnépének a meséit is. Eredetük éppúgy elvész a homályos múltban, mint általában a meséé. Írásos lejegyzéssel nálunk a XVIII. század előtt nem találkozunk, de

egy-egy elszórt adat, megjegyzés már századokkal előbből tanuskodik amellet, hogy parasztságunk körében élt a mese. Itt is csak azt mondhatjuk, amit a balladával kapcsolatban: ha a motívumok közös kincsei is az emberiségnek, egy-egy nemzet körében a megfogalmazás, hagyományozás során önálló helyi változatok alakulnak és az elmondás, a stílus rejti magában az egyéniesítő jegyeket. Ilyen sajátos, magyar jegyeket a mi népmeséink is viselnek. Sőt tudjuk, hogy a kutatás újabban már egyéni mesélőknél, a nagy epikus anyaggal rendelkező, jó mesélőknél egyéni, önálló jegyeket is felmutathat. További kutatás talán majd kimutathat a magyar mesékre külön is jellemző vonásokat: eddig már az erre irányuló komoly kutatás hozott is eredményeket, leginkább Solymossy Sándor tanulmányai, de az elkülönítéshez további anyagra van szükség.

Népünk színjátékszerű szokásai

A magyar parasztság életét is, mint minden parasztságét, a közösség törvényei irányították. Volt, aki ezt a szigorú közösségi rendet a színjáték meghatározott előadási formáihoz hasonlította: a parasztok, mint egy kötött szerep játékosai, az előírásoknak, a szerepnek megfelelően viselkednek életük során a születéstől a halálig. Nem használhatunk azonban jelenidőt már az egész országra vonatkozó érvénnyel, ha a szigorú paraszti törvényekről szólunk, mert hiszen az is közhelye lett már a néprajzzal, „falukutatással” foglalkozó munkáknak, hogy a paraszti műveltség régibb formái és a paraszti társadalom szerkezete is majd mindenütt megbomlóban, helyesebben átalakulóban van már. Ha most a paraszti színjátszásról akarunk beszélni, egy pillanatra sem szabad elfeledni, hogy ezek a szokások, ezek a tradíció megerősítette formák ma már sok helyütt eltűntek, másutt csak töredékesen élnek s a kutatónak elég gondja, hogy analógiák segítségével megállapíthassa régi szerepüket, formájukat, egyre kevesebb az olyan terület, ahol csorbíthatatlanul él a nép színjátékszerű szokásainak hagyományvilága. Előljáróban hangsúlyoznom kell, hogy a paraszti színjátszás nem korlátozódik kizárólag a betlehemes játékokra és néhány köszöntő játéokra, mint

amilyen a gergelyjárás, pünkösddőlés, balázsolás, amilyen volt a már alig megelhető regölés szokása. Népünk dramatikus hagyományairól, színjátékszerű szokásairól szólva ugyan a közvélemény, sőt a néprajzi kutatók nagyrésze is elsősorban a betlehemes játékok különböző típusaira gondol, s az előbb felsorolt felköszöntő szokásokra. Kissé önkényes megszorítása ez a műfajnak. Ilyenmódon kirekesztik például azoknak a játékoknak nagy és változatos seregét, amelyekkel a fonókban szórakozik a fiatalság és a nézelődő öregek, s a meghatározott napokon mulattatják egymást. Hiszen mint látni fogjuk, ezek között a játékok között nem egy olyan is található, melyben a fonóház tagjai a szomszédban fonókhoz mennek át és adják elő tréfás játékaikat. Sőt, ha tovább is akarjuk feszíteni a hasonlatot, helyenkint még „fizetést”: ennivalót is kapnak a szívesen látott „színeszek”. Ezekben a játékokon is derül a nézőközönség, ha nincsen is szövegszerűen hagyományozott dramatikus mondókájuk. A hagyomány azonban igenis őrzi ezeknek a játékoknak alapformáit, a hagyomány tartotta fenn ezeknek a játékoknak szerepét. Ha a szöveg sokszor jelentéktelen és semmitmondó tréfák keveréke is, annál több alkalmat ad az egyéni invenciónak, találékony-ságnak, a derülő közönség hálás tetszéssel jutalmazza az ilyen egyéni tréfákat, a helyzethez illő váratlan célzásokat, ötleteket. Ugyanígy a lakodalom szokásanyagának jórészét is ide kell kapcsolnunk. A vőfélyek tréfái, versengései, vagy még előbb a leánykérés hagyományos késleltető szokásai, mind-mind a népi színjátékos kedvnek dédelgetett szülöttei. Szerepük, feladatuk jelentős a népi színjátékszerű szokások világában, csak éppen az alapformájuk eltér a dramatikus szövegeket is híven őrző s kimondottan előadó célzatú betlehemes és egyéb játékokétól. Pusztán ezért ebből a csoportból mégsem rekeszthetők ki. Láthatja bárki is, aki egy paraszti szertartású lakodalmat, majd egy betlehemes játékot végignézett, hogy a színészi ambiciónak, a színészkedésnek két alapformája: a rögtönzészzerű előadásnak és a kötött szöveg hű visszaadásának két alapformája jelentkezik itt. Egyiket sem hanyagolhatjuk el a másik rovására. Mielőtt a magyar népi színjátékszerű hagyományok elemzésébe fognánk, érdemes egy rövid kitérőt tennünk. Ha a paraszti kultúra alkotásait figyeljük, s megértésükre törekszünk, utaltam már

erre, mindig arra kell gondolnunk, hogy ezek az alkotások is az emberi szellem azonos önkifejtő s önmagát megérteni igyekvő törekvéseiből fakadnak, mint a magas kultúra nagy alkotásai. Ha a magyar parasztság színjátékszerű szokásain végigtekintünk, lehetetlen észre nem vennünk, hogy a játéknak, szórakoztatásnak, teremtésnek ugyanaz a hatalmas ösztöne munkál ezekben a kezdetleges faragatlan szokásokban, figurázásokban, mint az európai dráma nagy csúcsein. Fogyatékos önkifejtés ez, igaz, s lényegesen más társadalmi, lelki éghajlat! Az is világos az első pillanatra, hogy a paraszti társadalom munkamenete és a paraszti művelődési hagyomány törvényei másként engedik érvényesülni ezt az ösztönt, mint például a mi művelődésünkben. De a parasztság önkifejezési törekvéseit a szellemnek ugyanaz az igyekvése feszíti, hajtja, mint bennünket is. Ma már egyre nyilvánvalóbbá váló gazdasági, társadalmi és művelődési okok magyarázzák, hogy ez a paraszti igyekvés miért maradt alant, az egyszerűbb formáknál, hogy a paraszti alkotások minden önmagukban való tökéletességük mellett miért nem juthattak el magasabb tájaira a szellemnek, s miért halad el felettük az idő. De hiszen ez a primitív tökéletesség nem is kíván mérkőzni az európai kultúra bonyolult gazdagságával, s mégis tisztán mutatja az ember igyekvését, a szellem tisztább birodalma, keményebb erőfeszítései felé.

Nem hiábavaló figyelmeztetés ez akkor, mikor jól tudjuk, hogy a magyarság dramatikus és színjátszó szokásainak csoportja látszatra nem bővelkedik jelentős alkotásokban, nagyobb terjedelmű dramatikus hagyományokban. Természetesen csak látszat ez: a kutatók rendszeren csak a rendelkezésükre álló szöveget tekintik fontosnak s majd mindig elfeledkeznek magáról az élő játékról, mely kitölti, megeleveníti és gazdaggá teszi a szűkös, sovány szöveget. De elfeledkeznek ilyenkor a kutatók a paraszti hallgató s néző közönségről s ezeknek az „előadásoknak” saját-szerű hangulatáról, atmoszférájáról is. Pedig itt az előadásban, a játékszóra kerülő anyag elmondása, megjátszása során minden egyszerű és sokszor eléggé naivul kihelyezett helyzetnek, szólásnak, vaskosabb mozdulatnak, vagy a társasjátékszerű szokás ismerős jeleneteinek az előadóknak is, nézőkben is, (kik a következő pillanatban maguk is előadókká válhatnak egy időre!)

más a visszhangja. Apró, személyes évődések öltözhetnek itt szinte hieratikusan törvényszerű formákba: a játszó és nézők csoportja szinte szétválaszthatatlan, egybeolvad, mintha mindahányan egy nagy színjátéknak lennének szereplői: *comedia dell'arte* és szent játék egyszerre. Önmaguknak és a hagyomány előírta szerepnek játszanak. Amit Kerényi Károly az „ünnepi” különös érzéstöbbletének nevez, ezeknek a játékoknak a hangulatában nem egyszer meglelhető.

S hogy mindez nem valami íróasztal melletti stilizálás, a valóságon való erőszaktevés, lássuk lakodalmas szokásaink egy általánosabb csoportját, konkrét példán. Magam jegyeztem le az itt következő szokást Szabolcs megyében, Ajak községben. Ajakon már tudja a szerelmes legény a leánytól, hogy küldhet-e kéretőket a leányos házhoz. A legény komja (komája), a sógor és férfitestvére (de ez utóbbi csak akkor, ha már nős ember!) beállítanak a leányos házhoz, ahol már a nagyházban, a tisztaházban (másutt: tisztaszoba) összegyűltek a leány rokonai. Azzal állítanak be a kérők, hogy igen messziről jött utasemberek, nagyon elfáradtak. Adnának-e szállást nekik? (Nem kell tovább külön jeleznem, hogy már ezzel benne is vagyunk egy színjátékszerű előadás, egy fiktív helyzet megjátszásának kellős közepében!) Egy csillag vezette őket idáig, jó jelnek vették. Így exponálódik a leánykérés színjátéka, átszöve biblikus hasonlatokkal. A háziak, természetesen, készséggel fogadják a vendégeket. Csak pihenjenek le, ha még nem tudják is, hogy szállást adhatnak-e. Mi járatban volnának? Leülnek hát a kérők szép kényelmesen és elmondják, hogy egy virágszálát hoztak, annak keresik a párját. Útközben, nagy kérdezősködésünkre, ide utasították őket, meg a csillag is így mutatta. Erre a házbeliek „elértik” a szót és gyorsan előhoznak egy szál virágot. Kínálják a jövevényeknek. Azok fejüket rázzák: nem ilyen kell nekik, nagyobb virágot adjanak, azért a kicsiért nem volt érdemes megcsinálni a nagy utat. Levágnak egy nagyocska gallyat, kínálják. Dehát ez sem kell: ők élő virágot akarnának. Tanácstalanok a háziak: ugyan mit is akarhatnak ezek? Tán járó virág kellene? Olyan, olyan bizonyítgatják. No, behoznak egy kis macskát s virágot kötnek a nyakába. Hanem ez sem jó, mert ők két lábon járó virágot keresnek. Hamar hoznak egy ijedten kotyogó tyúkot, ennek

is a nyakába kötözték a virágot. Hiába, a kérők csak elégedetlenek s most már megmondják, hogy nekik beszélni tudó virág kell. Aprócska gyermeket vezetnek be, maskarásan felöltöztetve: megilletődötten vigyorog a kölyök. Ettől nagyobb kell! — utasítják el a kínálást. Közben nem rövidítenék a szertartást semmikép. Hoznak egy nagyobbacska leányt! Még ettől is nagyobb kelletik: magosabb, testesebb. S ne higyjük, hogy ez az aprólékos évdés, halogatás, kifárasztja a háziak találékonyságát s a kérők igényeit. Az ismert, szabályszerű fordulatok új és jelen változatain szívből derülnek s izgatottan figyelik a szereplők: önmaguk magatartását. Az újabb kívánság után, azt hihetnők, hogy végre elővezetik a régóta várakozó menyasszonyt. Pedig még nincs rajta a sor: még egy szójátékra, kettőre futja. Bejön nagy szoknyasuhogtatással egy menyecske, tán ez csak elég testes lesz. Hanem ő sem kell: neki mán van virágja, hártják el az ajánlgatást az utasok. No behoznak egy vénecske öregasszonyt, hisz ennek nincs párja. Ez se kell. Ez már csak volt virág, mondják, hervad elfele.

Ekkorra aztán kifogynak a tréfából s bevezetik a férjhezmenendő leányt: szabódik erősen s pirul, ahogy az illendőség is, a helyzet maga is megkívánja. Sokan figyelik most, tartania kell magát a törvényhez illedelmesen. De hiszen a törvénytábla szokás és lelkének indulatja, — ez volt a paraszti kultúra nagy belső értéke, — úgyis találkozik, s csak erősítik szerepében s életének új helyzetében a leányt. Ez az, ez az! — lelkenedeznek egyszerre a kérők, ezt a virágot kerestük mi eddig! A leány kezefog a legénnyel, leülnek. Csak ezután látnak hozzá jó étvágygyal az evéshez-iváshoz. Mindeddig hiába is kínálták a fáradt „utasokat”. Ezután reggelig együtt mulatnak hangos énekszóval.

Ha ezt a szokást egyszerűen csak besorozzuk az úgynevezett lakodalmi „szokások” közé és nem látjuk meg benne a nép színjátzó kedvének sajátosságait s egyben a népi dramatikus játékok belső, önmaguktól adódó lehetőségeit, valójában magukat a népi játékokat, lényegüket nem értettük. Sokszor, különösen manapság az iskolás gyermekek által lélektelenül ledarált betlehemeseknél, köszöntőknél mondhatatlanul mélyebb élmény feszíti ezeket a lakodalmi szokásokat, több személyes inspirációval fonják át még ma is a hagyományozott szokások állandó vázát.

Természetesen a leírásom erről a részletről (mert hiszen csak egy részlete ez a leánykérésnek, lakodalomnak, s a fiatalasszony templomai bemutatásáig terjedő, ezernyi fontos kötéssel, hiedelemmel, szokásokkal teli időszaknak!) nagyon is hiányos, csak a vázát, menetét mutatja meg. Valahogy úgy, mintha lírai versnek a tartalmát akarnám három prózai mondatban összefoglalni: éppen a hajlékony jelzők s a ritmus, Paul Valéry szerint minden versek főhőse, maradna ki az összefoglalásból. Itt is csak a szokásnak törvényszerű menetét lehetett megörögzíteni (s rendszerint ez a kénytelen főbűne minden néprajzi megörökítésnek a szokásleírások területein) s az egyéni ötleteket, az adott konkrét eset személyi alátámasztásait, a tréfák egyéniesülő vonatkozásait ebben a vonatkozásban meg sem lehet örökíteni.

Ezekben a dramatikus játékokban is jelentkezik a paraszti kultúra sajátos, nehezen megragadható kettőssége: a hagyomány szigorú alakja mindig magára ölti pillanatnyi valósulása-kor az egyéni eset vonásait, egyszeri színeit, hogy nyomban levetkezze azokat a legközelebbi aktualizálódásig s ismét csak a törvényszerű alak, a hagyomány alapvető, majdnem azt mondtam: időtlen formáit öltse magára. A paraszti műveltségben az idea és valóság állandó feszültsége, kapcsolata ezeken a pontokon is kitünően érvényesül, mint ahogy a mesélésben, éneklésben s a művészkedés legkülönbözőbb területein egyaránt.

De ilyen fajta dramatikus szokásokat bőséggel sorolhatnánk fel a fonóházi játékok közül is. Ezeket a játékokat is az imént mondottak jellemzik. Csak egyet, példának, szintén az ajaki játékok közül, hadd válasszak: a farsangi maskara játékát. Egy legényt halottnak öltöztetnek: párnára fektetik, belisztezik az arcát, krumpliból ragasztanak neki nagy, hosszú fogakat, félelmes is, felismerhetetlen maszka, komikus is. A leányok feketébe öltöznek, s szívhasogatóan siratgatják; jaj, jaj, ki eszi meg már azt a nagy hordó káposztát, ki eszi meg azt a nagy fazék babot?! Természetesen itt is sor kerül a halottnak álcázott legény egyéni vonásainak, s kapcsolatainak kifigurázására. Végig látogatják a fonóházakat, a ház előtt két legény négykézláb áll, rajtuk fekszik a „lisztesorcáju halott”, lepedővel leterítve. Mögötte egy papnak meg kántornak öltözött legény búcsúztatja, s a kíséző lányok nagy

jajveszékélésbe kezdenek. A „kegyes” menet búcsúéneke aztán még a halottat is felébreszti.

Seregestől sorolhatnék fel még ilyen apróbb-nagyobb dramatikusan játékos, azonban a konkrét példák felsorolása tán már elegendő is. Annyit bizvást leszögezhetünk, hogy népünk színjátékszerű szokásainak ez az első és elevebb, az egész közösséget magához vonzó csoportja. Ezt a csoportot, szemben a betlehemes játékok és köszöntők (balázsolás, gergelyjárás, pünkösdlés, regölés stb.) szokásaival, a nagyobb egyéni szabadság, kötetlenség jellemzi s a szituációhoz, alkalomhoz kötöttség is egyben. A változatok, az egyéni ötletek kibontása éppen az adott egyszerű helyzetben lehetséges: egy másik lakodalom, egy másik fonóházi mulatság minden bizonnyal egészen más csipkelődésekre, tréfákra, célzásokra ad alkalmat. Valóban emlékeztet ez a szokásforma a *comedia dell'arte* színpadi lehetőségeire: az adott vázlat alapján a színészek maguk töltik ki a teret, a stílus belső törvényeit szigorúan szem előtt tartva. A paraszti előadók sohasem zökkennek ki saját stílusukból.

Ugyancsak ezeket a paraszti színjátékos szokásokat jellemzi az is, hogy az előadók és hallgatók között elmosódik a különbség, élénkebb a kapcsolat, mint a betlehemes játékok hallgatásakor. Különösen a fonóbeli játékoknál tapasztalhatjuk ezt, de jól láthatni a lakodalom színjátékos szokásai között is. Az ismertetett példa a szélső eset, amikor a játékosok és a nézők valóban egyet jelentenek, s mintegy váltogatva alakulnak hol nézővé, hol aktorrá. Azonban egyebüttl is ez a törekvés érvényesül, hisz például mikor a menyasszonyt akarják kikérni, „elrabolni”, akkor is a meghívott lakodalmas vendégek, de még az utcán gyülekező nézők is közbekiabálnak egy-egy tréfát, ösztökélik „a játék” felhevült s jókedvű szereplőit, hogy az újabb s újabb fordulatokat vehessen. Valóban a paraszti lét ezekben a pillanatokban emelkedik önnön szűkös, komor korlátai fölé az alkotás, játék, jókedv szabad szárnyain. Hagyomány őrizte szokás, pillanatnyi szeszély, nehéz paraszti élet s piros ünnep így fonódik össze a lakodalom színjátékos hagyományaiiban, a fonó téli szórakozásaiban s hasonló csoportos játékoknál.

A paraszti színjátékszerű szokások ismertebb csoportját, mint mondottam, erősebb kötöttség, a megadott szöveg fokozot-

tabb tisztelete jellemzi. (Bizonyos fokig ez is az oka, hogy regös énekeink, szentiváni énekeink oly ősinek tetsző részleteket őrizhettek meg szövegeikben s ezért véli Solymossy Sándor a pogányság csúfolódó, ellenkező képviselőjét felfedezni a betlehemes játékok öreg, nagyothalló pásztorában.) Ezekben a játékokban azonban már a dramatikus helyzeteket szerető alakítókedv mellett (melynek ősi, minden kultúrkört átható erejére céloztam előjáróban) már egyéb vonások is feltűnnek: az évenkénti egyszeri alkalomhoz kötöttség és az elődök szóbeli hagyományainak lehetőségig hű továbbörzése. Természetesen, mint a színhagyományozó előadásmód minden műfajában, itt is fejlődtek egyéni változatok, hiszen a leszármazás sem volt mindenütt egyforma, azonban az egyéni ötletesség itt már jóval szigorúbb menderbe szorítottatott. S ha a közönség szerepe itt is jóval cselekvőbb a mi városi színházaink közönségénél (a gazdasszony például a kérő rigmusok és persze saját lehetőségei szerint osztja ki ajándékát s néhol a játékba, párbeszédbe is bekapcsolódik a végén), mégis itt inkább hasonlít hallgató és derülő közönségünkhöz, amint áhítatos lesz a szent énekeknél s mulat a vén pásztor ügyelenkedésein, vagy a tréfás párosító verseken.

Látnivaló, hogy a paraszti színjátszás két típusra oszlik, de mind a két típust áttelekesíti a közvetlenségnek, játékos kedvnek olyan árama, amelyet a mi bonyolultabb, nagyobbszabású színházaink nézőközönsége már csak a legmagasabb csúcsokon ha megérez. Ezek a kezdetleges, egyszerűen formált játékok a maguk őszinte, átélt, felszabadult és mégis kötöttségnek engedelmeskedő formavilágában teljes egészében újra éltek és személyes élménnyé tették a színjátszásnak ősi, démonikus élményeit és hékító feloldódásait. Ha a mi kultúránk számára már csak a különöst, a kezdetlegesebb formákat jelentik is, magának a parasztságnak az élet teljességét adták e területeken.

Csak egészen röviden vegyük szemügyre ezeket a játékokat. A legismertebb közülük minden bizonnyal a városokban, még Budapesten is, a betlehemezés szokása. Több-kevesebb szereplőjével (a szereplők majd mindenütt fiúk, a mezőkövesdi betlehemezésben lányok is), néhol bábtáncoltató betlehemmel, a karácsonyi ünnepkör legkedvesebb játéka. A hagyomány eredetét Solymossy Sándor tanulmánya nyomán a kutatás az egyházi ere-

detű misztériumjátékokhoz vezet vissza. E játékok pedig a biblikus, epikus énekek templomi előadásában gyökereznek. A báb-táncoltató szekrény középkori templomi származását is ki lehetett mutatni. A játék maga egyszerű, a szereplők: pásztorok, angyalok, az Öreg, s még esetenként változó számú mellékszereplő. Tréfás párbeszédekben évődnek az Öreggel s meghatottan dicsérik a Megváltó születését.

Ugyancsak az ú. n. karácsonyi ünnepkörbe tartozik s valószínű, hogy a betlehemes játékból vált ki a Háromkirályok színjátzó szokása: egyszerűbb, recitáló forma, jóval kevesebb dramatikus elemmel, mutatja be a három királyok hódolását a kis Jézus és Szűz Mária előtt.

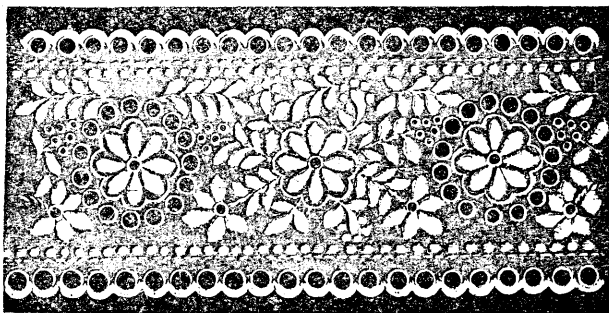
Ilyen köszöntő játékok még a március 12-én szokásos gergelyjárás, gergelyezés, melynek nyomai a XVI. század előtti időkre utalnak. Elemei elkeveredtek a február 3-án szokásos balázsolással, amelynek célja a gyermekek iskolába csalogatása verses mondókákkal s mellesleg, mint minden ilyen típusú köszöntő játéknak, az ajándék, ételneműek, pár fillér, elvárása.

Ilyen típusú a pogány magyarság hagyományainak emlékeit is őrző pünkösddőlés szokása, a pünkösdi királynővel járás; ilyen a bölcsőske, a karácsonyi ünnepkörbe tartozó s szintén a leányok által gyakorolt dramatikus játék.

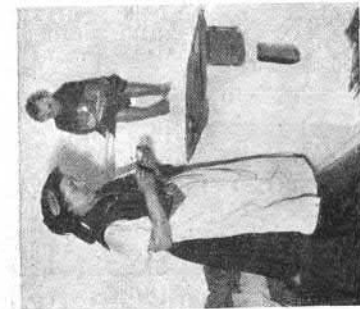
Sok vita folyik a regölés hagyományának értelmezése körül. E szokás gazdag anyagát külön kötetnyi tanulmánnyal Sebestyén Gyula adta ki a Magyar Népköltési Gyűjtemény negyedik és ötödik köteteként. A regös énekek csak Dunántúlról ismeretesek s néhány eltérő változat Erdélyből, a székelység köréből. Mint dramatikus játékaink dandárja, láthattuk, ez is a karácsonyi ünnepkörbe tartozik, s Sebestyén szerint a téli napforduló ősipogány ünnepének emléke, s egyben köszöntése a győzedelmes új napnak. Ezt az ünnepet és a hozzákapcsolódó szokásokat a kereszténység átalakította s a maga formái és gondolatvilága szerint értelmezte. Az bizonyos, hogy a regös énekek anyaga teli a paraszti mágia gondolataival: termékenység, elhárító és szerelmi varázsigéivel. Hogy azonban mennyi az ősielem, s mi benne az eredendően pogány, azt ma Sebestyén gazdag összevetései után sem dönthetni el megnyugtató módon. Újabban Waldapfel Imre a regölés — valamint a betlehemezés — és a görög *bukoliasmos*

rokon vonásaira mutatott rá, Kardos Tibor pedig a januári álarcos *kalendaezás* késő-római szokásának a regölsben való pannóniai továbbélésére is utal.

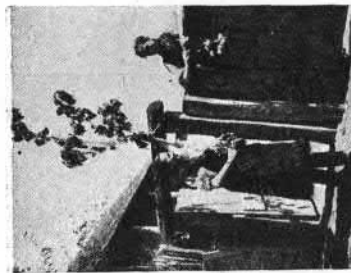
A paraszti színjátszó szokásokkal kapcsolatban nem kívántam szólni azokról a műkedvelői játékokról, melyek már a múlt század végén kezdik elfoglalni a városiasodó gazdagabb parasztság műveltségében a régi játékok helyét. Ezek a nép számára vagy a népről írott, legtöbbször igen vérszegény és gyatra színarabok csak ízlését rontották a parasztságnak, de távolról sem segítették megismertetni az európai művelődés magasabb szintjét. Csak rontott ösztönösen tiszta mozgáskultúrájukon, természetes kifejezési bátorságukon. Az érzelmeskedő, duhaj, vagy erkölcsi oktatástól csepegő, ilyenemű művek idegenek a régi paraszti színjáték főntebb jellemzett formáitól, de idegenek, mondani sem kell, attól is, amit a magyar és európai irodalomban nagyra tartunk. Már pedig a parasztságot fejlődésének mai állomásán, életének e területén is méltó módon kell továbbvezetnie egy körültekintő művelődéspolitikának. Igaz, a paraszti társadalomnak, művelődésnek előbbrevaló megoldatlan feladatai is vannak, hol még a megoldási kísérleteket is alig láttuk. E téren már láttuk a rosszat, tehát szükséges óvást emelni ellene népünk szellemi tudatosulásának érdekében.

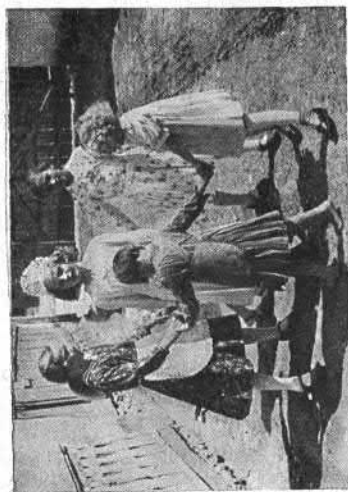
Zalai férfiing elejének a díszítése.

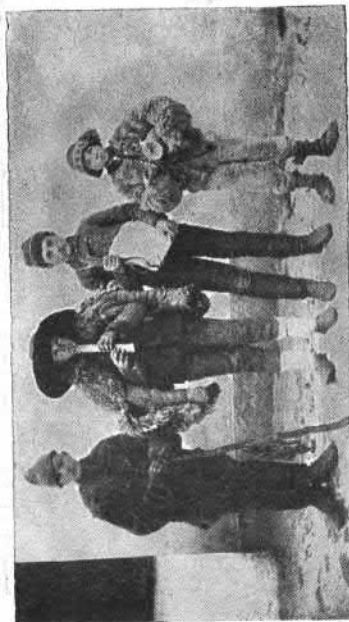
136. Húsvéti tojás festése
(Rimóc, Nógrád vm.)

137. Májusfát díszítő leány
(Cigánd, Zemplén vm.)

138. Pünkösdi királyné
(Bélapátfalva, Borsod vm.)

139. Regősök (Garabonc, Zala vm.)

140. Vítnyédi (Sopron vm.)
leányok bölcösöske játéka a Rádióban

141. Mikulásjáró asszony
(Boldog, Pest vm.)

142. Karácsonyi tülkölés
(Martos, Komárom vm.)

143. Matyó bellehemesek

144. Háromkirályok
(Alsójózsza, Hajdú vm.)